

Türkiye’deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk: Torbeşler

Ali DİKİCİ¹

Öz

Osmanlı döneminde özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin ve 1912-1913 Balkan Savaşları’nın ardından Balkanlar’dan Anadolu’ya doğru Türklerden ve Türk olmayan Müslüman topluluklardan oluşan güçlü bir göç akımı başladı. Osmanlı Devleti’nin parçalanmasından sonra yine binlerce perişan mülteci yollara döküldü. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk karşıtı düşünceler komünist yönetimler tarafından desteklenmeye başlanınca benzer bir göç dalgası daha yaşandı. Nüfusun tek-tipleştirilmesi ve dinden soyutlanması, bazı Balkan ülkelerinin izlediği bu hasmane ve genellikle saldırgan politikanın temel düşüncesi idi. Bu konuda yapılan araştırmalarda, Anadolu’ya gelen göçmenler arasında yer alan ve Torbeşler olarak bilinen (Makedonya konuşan Müslümanlar) göçmen topluluğundan fazla söz edilmediği görülmektedir. Bu nedenle, bu makale Makedonya’dan Türkiye’ye özellikle 1950 yılından sonra göç eden Torbeşlerin uyum ve kimlik sorunları incelenecektir. Bu çalışmada ayrıca Torbeşlerin kendi milliyetlerini tanımlama ve Türkiye’ye göç nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu sebeple, makalede öncelikle Makedonya Cumhuriyeti’nde halen mevcut olan Torbeşlerin kimlik tartışmalarına kısaca değinilecektir. Bu çerçevede Türkiye’de Türkçe konuşamayan bir göçmen topluluk olmanın sıkıntıları ve Türkiye’nin Türk ve Müslüman kimliği bağlamında yeni bir milli kimlik oluşturma sürecinde Torbeşlerin uyruk değiştirme zorlukları incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, muhacir, Makedonya, Torbeşler*

¹ Doç. Dr., İçişleri Bakanlığı, 1. Sınıf Emniyet Müdürü, alidikici40@yahoo.com.tr

A Lost and Forgotten Balkan Immigrant Community in Turkey: Torbeshes

Abstract

During Ottoman Empire particularly after the Russo-Ottoman War of 1877–1878 and the Balkan Wars of 1912-1913, a strong emigration wave of the Turks and the non-Turk Muslim population started from Balkan countries towards Anatolia. After the disintegration of the Ottoman Empire, thousands poured into the miserable refugee road again. After the Second World War anti-Turkish thoughts more experienced a similar wave of immigration began to be supported by the communist authorities. The aim of single-modeled and de-religionization of the population was the basic idea of some Balkan countries in this hostile and often aggressive policy. In the search done on this topic, an immigrant community known as Torbesh (Macedonian speaking Muslims) have not been mentioned often. So, this article examines the Torbesh community migrated from Macedonia to Turkey, their adaptation and identity problems in Turkey particularly in the post-1950 era. This study also focuses on the ways in which the Torbeshes define their nationality and the reasons for emigration to Turkey. Therefore, the article first will briefly discuss the identity of Torbeshes in the Republic of Macedonia currently available. In this context, the difficulties and challenges for Torbesh being a non-Turkish speaking immigrant in Turkey and also the changing nationalities as an immigrant community in Turkey through the process of a creating a new national identity in the context of Muslim and Turkish identity are examined.

Keyword: *Balkans, immigrant, Macedonia, Torbeshes.*

1. Giriş

Göç, insanların hayatlarının bir kısmını veya hepsini geçirmek üzere bir yerden başka bir yere gerçekleştirdikleri yer değiştirme olayıdır. Ancak bu yer değiştirme bazen insanların kendi iradeleriyle gerçekleşirken, bazen de güdümlü yani zorlamaya dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle göç meselesi, tarih boyunca toplumları etkileyen önemli sosyal olgulardan birisi olmuştur. Türkiye'ye yapılan göçlerin çoğu zorlamaya dayalı olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarını kaybedip çekilince, buralardaki yerli ahâli, Bulgar, Yunan ve Sırp'ların zulmüne uğramıştır. Yaklaşık beş yüz yıl Müslümanlarla birlikte barış ve huzur içinde yaşayan bu gayrimüslim milletler, düşmanca bir tavır içerisinde girerek Türklerin/Müslümanların bulunduğu şehir, kasaba ve köylere baskınlar düzenlemişler, kapsamlı bir kıyıma girişmişlerdir. Zor durumda kalan Müslüman ahâli, vatanlarını terk ederek Türk topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır.

Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik yapılan göçlerle ilgili yapılan çalışmalarda, göçlerin tarihi arka planını, nedenlerini, yaşanan zorlukları ve Türkiye'ye göç eden farklı etnik unsurları çeşitli açılardan değerlendiren birçok eserin mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda genellikle Balkanlar'dan Türkiye'ye gelen Türk, Arnavut, Boşnak, Pomak gibi gruplar üzerinde durulmuş, ancak bir başka önemli grup olan Torbeşler ise bu çalışmalarda göz ardı edilmiş ve hâlihazırda çok fazla incelenmemiştir. Bu nedenle Türkiye'de Torbeşlerle ilgili bağımsız çalışma veya Türkçe bir kaynak hemen hemen yok denecek kadar azdır. Yapılan çalışmalarda bu topluluk diğer Balkan göçmenlerinin arasında kısaca bahsedilmekte, bazen de diğer bir göçmen grubuyla aynı kimlik altında zikredilmektedir. Özellikle Pomaklarla ilgi yapılan çalışmalarda Torbeşler ayrı bir grup olarak değerlendirilmeyip Pomaklarla birlikte ele alınmış ve birçok araştırmacı Pomakları, Torbeşleri ve Goranları aynı kategoride değerlendirmiştir. Ancak ileride de değineceğimiz üzere bu üç etnik unsuru aynı çatı altında değerlendirmektense ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu nedenle bu çalışmada Torbeşlerin etnik köken tartışmaları ve Makedonya'daki genel durumlarına kısaca değinildikten sonra, yaşanan göçlerin Torbeşler üzerindeki etkileri, özellikle millî kimlik ve dil konusunda yaşadıkları sıkıntılar, uyum, kendini tanımlama ve yerel kültüre ayak uydurma sorunları, yerli halk ile Torbeşlerin birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları üzerinde durulmuştur. Özellikle Torbeşlerin ana dillerinin

Makedonca olmasının doğurduğu sorunlar, diğer tüm sosyo-psikolojik sebep ve kültürel boyutundan öte, ulus-devlet politikaları çerçevesinde yaşadıkları değişim ve dönüşüm makalede ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca milliyetçilik ile göç ve vatandaşlık arasındaki ilişki, Torbeşlerin göç olgusu üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Torbeşlerin Kimliği

Torbeşler genellikle Balkanlar'da çoğunlukla da Makedonya'da yaşayan ve anadil olarak Makedonca konuşan Müslüman etnik grup olarak tanımlanırlar.² Dolayısıyla, Torbeşleri şu iki unsur ile tanımlamak mümkündür: Anadil olarak Makedonca konuşma ve Müslüman olma. Milliyetlerine göre tarihçiler, Torbeş kimliğini bu unsurlardan sadece birisiyle tanımlamakta, diğer unsuru ise görmezden gelmektedirler. Makedon tarihçiler, dil unsuruna vurgu yaparak, Torbeşlerin Ortodoks Hristiyan âdetlerini koruduğunu ileri sürmekte, Türk araştırmacılar ise, Torbeşlerin dil ve kültür boyutundan çok, ortak unsur olan din unsurunun, yani Torbeşlerin Müslüman oluşunun altını çizmektedirler.

Kendilerini Türklere yakın gören Torbeşler, genellikle Türk olarak kabul edilmeyi ve Türk kimliği altında tanımlanmayı talep etmektedirler. Genellikle Makedonya'nın batısında ve güneyine yakın kesimlerde, ayrıca Kosova'da ve az sayıda da Sırbistan-Karadağ, Yunanistan ve Türkiye'de yaşamaktadırlar. Makedonya'da yaşayan Torbeşler yoğun olarak ülkenin batısında yer alan Radika Nehri'nin geçtiği Reka bölgesindeki dağlık köylerde (Mavrovo ile Arnavutluk sınırı, Debre ve Kırçova arasında kalan bölge) bulunmaktadır. Burada yaşayan insanların yaklaşık %80'i Torbeş'tir.³ Bölgedeki en büyük belediye olan Mavrova-Rostuše'de 2002 sayımlarına göre 8.618 kişi yaşamaktadır.⁴ Centar Jupa (Župa) şehri bölgede Torbeşle-

² Hollandalı bilim adamı Fred de Jong'un Pomaklarla ilgili tanımlamasının Torbeşler için de uyarlanabileceğini düşünüyorum: Buna göre Torbeşler "kökeni kesin belli olmayan ve genellikle bir Makedon diyalekli konuşarak Türkçeyi ikinci dil olarak kullanan, Türkleşmiş bir Müslüman halk"tır. Bkz. Fred de Jong, "The Muslim Minority in Western Thrace", in Georgina Ashworth (ed.), *Muslim Minorities in the Eighties*, Sunbury, Quartermaine House Ltd., 1980, p. 95.

³ Culture Republic of Macedonia, "Project of Women's Organization "Radika" in Debar Area – Reka Women Embroider Scarves for Americans", <http://www.culture.in.mk/story.asp?id=9246>. Erişim: 17.4.2014.

⁴ Republic of Macedonia State Statistical Office, http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf. Erişim: 17.04.2014. Rostuše'ye bağlı bazı köyler şunlardır: Skudrinje, Yançe, Adzievci, Velebrdo, Bituše, Trebište, Zirovnica, Galičnik, Vrbyani, Lazaropole, Gari, Osoy, Tresonçe, Mogorče ve Viduše.

rin yoğun yaşadıkları bir diğer yerleşim yeridir.⁵ Bunun yanı sıra Şardağ, Korab, Bistra, Deşat, Stogovo, Kırçin Dağları arasında ve Köprülü (Veles), Prilep, Debre, Struga, Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Tikveş, Kavadartsi, Kırçova ve Üsküp gibi yerleşim yerlerinde de Torbeşlerin yaşadığı bilinmektedir.

Torbeşler genelde geri kalmış, ihmal edilmiş ve izole edilmiş bölgelerde yaşamaktadır. Günümüzde Torbeşlerin çoğu, yaşanan ekonomik problemlerin sonucu Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerine göçetmektedir.⁶ Ancak doğdukları yerle olan irtibatlarını devam ettirmektedirler. Bu insanlar genellikle duvarcı ustası, lokantacı, pastacı ve tatlıcı olarak ün salmışlar ve bu özelliklerini göçettikleri yabancı ülkelerde de devam ettirmektedirler. Kesin bir ölçüt olmamakla birlikte Torbeşlerin soyisimlerinin genellikle “ov” veya “ski” eki ile bittiği görülür.

“Türkçede Torbeş kelimesi itaatkâr, sadık ve uysal-sorun çıkarmayan anlamına gelmektedir. Torbeşlerin tarihte takındıkları yapıcı tavır, Osmanlı idaresine hiçbir zaman zorluk ve huzursuzluk çıkarmamaları ve her koşulda ikinci planda kalıp devlet otoritesini destekleyen bir yapı sergilemeleri bu görüşü desteklemektedir.”⁷ Torbeşler, Pomaklar gibi koyu Müslüman, uyumlu ve adapte olma yeteneği oldukça güçlü insanlar olarak tanınırlar.⁸ Bu insanlar, kendilerine Torbeş denilmesinden hoşlanmamakta ve ne oldukları sorulduğunda farklı farklı cevaplar vermektedirler.

Bazı araştırmacılar Torbeşleri, çoğunluk olarak Bulgaristan’da yaşayan ve Pomak denilen Müslüman azınlığın Makedonya’da yaşayan bir kolu olarak görmekte ve Pomaklar, Torbeşler ve Goranlar/Goralılar arasında hiçbir ayırım yapmamaktadırlar.⁹ Bu iddiaya göre Kosova’daki Goralıların ve Makedonya’daki Torbeşlerin; Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşayan Pomaklarla çok yakın bir bağlantısı vardır ve Bulgaristan’da yaşayanlar

⁵ 2002 sayımına göre Merkez Župa Belediyesi sınırları içerisinde 6.519 kişi yaşamaktadır. Bkz. Republic of Macedonia State Statistical Office, ibid.

⁶ Türkiye’ye göçetmiş Torbeşler içinde aynı durum geçerlidir. Örneğin İzmir’de yaşayan Vranofçalı her ailenin mutlaka Almanya’da yakın akrabası vardır.

⁷ Ömer Turan, “Pomaks, Their Past and Present”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1, April 1999, p. 70.

⁸ Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, *AÜSBF Dergisi*, C. 48, S. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s. 118.

⁹ Turan, *agm*, s. 69. Hugh Poulton, “Non-Albanian Muslim Minorities in Macedonia”, *The New Macedonian Question*, James Pettifer (ed.), London: Macmillan Press Ltd., 1999.

Pomak, Makedonya’da genellikle “Torbeşi”, bazen de “Mijak, Nashinci”,¹⁰ veya Kurkiler ve sıklıkla da “Poturi-potur(lu)lar”,¹¹ nadiren de “Çıttaklar”¹² olarak; Kosova’da ve Arnavutluk’ta “Goranci”(Goralılar)¹³ olarak adlandırılırlar.¹⁴ Buna göre Torbeşlerin kullandığı dil Pomakça’nın değişik bir diyalektiğidir ve uzun süre Slav Makedonlarla yaşamak durumunda olduklarından dilleri bundan oldukça etkilenecek aslınyı kaybetmiştir. Bu şekilde farklı tanımlamalara yapılmasına karşın XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu grupların hepsi Türk olarak adlandırılıyordu.

Ancak, “Pomakların, Torbeşlerin ve Goralıların genel olarak kendilerini birbirlerinden farklı gördüklerini belirtmek gerekir. Örneğin bir arada yaşayan Torbeş ve Goralılar arasında bile bu durum gözlemlenebilir. Goralılar kendilerini Torbeşlerden farklı ve daha üstün görmektedirler. Torbeşlerin ise Goralılardan farklı olduklarını söyleme eğilimleri yoktur.”¹⁵ Şar Planına dağlık bölgesinde yaşayan ve Torbeşlerle birçok ortak geleneğe sahip olan Goralılar “genelde Torbeşler ile evlenmemektedirler.”¹⁶

Makedonya’da 1919 ve 1921 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında Torbeşler, Türk veya Arnavut olarak kaydedilmiştir. Daha sonraki

¹⁰ Aneta Svetieva, “On the Migration of the Balkan Muslims and of the ‘Nashinci’ - The Torbesh, Pomaks and Other (Turks) in Turkey”, *EthnoAnthropoZem*, Issue no. 6, 2009, Skopje-Macedonia, p. 39. Ancak nash (bizimki) veya nashi (bizden biri) anlamına gelen bu terimler daha çok Ortodoks Makedonlar tarafından kullanılmaktadır.

¹¹ Turan, *agm*, s. 69; Kemal Gözler, “Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri: 1479–1579”; http://www.anayasa.gen.tr/pomteb.htm#_ftnref5. Erişim: 28.11.2006. Torbeşler için kullanılan poturi/potur(lu) teriminin daha çok, Müslümanlığı kabul eden Slavlar (Boşnaklar) için diğer Hristiyan unsurlar tarafından “ilkel ve taşralı kalmış, köylü, çiftçi, kaba insan” anlamında küçümseyici bir terim olarak kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, Macmillan Publishers, 2nd ed., London, 1996, pp. 59–60.

¹² Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-67 “Kitlese” Göçü ve Bursa’daki Göçmen Kesimi”, *Mülkiye*, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı, S. 251, C. XXX, Yaz 2006, Ankara, s. 157. Çıttak tabiri daha çok Gagavuz asıllı ama Müslümanlığı kabul eden Türkler için kullanılmaktadır.

¹³ Gora bölgesi; Kosova, Arnavutluk ve Makedonya sınırlarının kesiştiği noktada yer alan yaklaşık 400 kilometrekarelik bir bölgedir.

¹⁴ *Ibid*, p. 114; Turan, *agm*, s. 69.

¹⁵ Erhan Türbedar, “Balkanlar’da Müslüman Topluluklar ve Türkiye”, <http://www.balgoc.org.tr/2004/bmtseminer/bursateblig.doc>. Erişim: 2.8.2005. Makedon yetkililer sadece Torbeşleri değil Goralıları da “İslamlaştırılmış Makedonlar” olarak kayıt altına alabilmek için yoğun bir çaba göstermekte, Kosova’da yaşayan Goralılara, Makedonya vatandaşlığı, pasaport ve ekonomik yardım vaatlerinde bulunmaktadır. Bkz.: Taner Güllütürk, “Göç ve terk edilmişlikle bütünleşenler: Gora ve Goralılar, Onlar son yüz yıl içerisinde ne merhamet nede acımasızlığın koynuna bırakıldılar.”, *Yeni Dönem*, Kosova, <http://www.balgoc.org.tr/email/gora.html>. Erişim: 21.12.2006.

¹⁶ *Ibid*, p. 117.

yıllarda yapılan sayımlarda Torbeşler ayrı bir kategoride değerlendirilmeyip ‘Müslümanlar’ olarak kaydedilmişlerdir. Ancak bu rakamlar da Torbeşlerin gerçek sayılarını yansıtmaktan çok uzaktır.¹⁷

Tablo 1: Nüfus Sayımlarına Göre Makendoya'daki Torbeşlerin Sayısı

Yıllar	1953	1961	1971	1981	1991
Makedon Müslüman	1.591	3.002	1.248	39.513	31.356

Kaynak: The Macedonian Cultural and Historical Resources Center, <http://faq.macedonia.org/> Erişim: 22.5.2004.

1981 yılında Torbeş sayısındaki hızlı yükseliş, kendilerini daha önce Türk olarak yazdıranların, Makedon Müslümanı olarak kaydettirmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸ Bougarel 1990 yılında Torbeşlerin tahmini nüfusunu 90.000 olarak vermektedir.¹⁹ Kendi ifadelerine göre Makedonya genelinde yüz ila yüz elli bin civarında Torbeş vardır.²⁰

Gerek eski Osmanlı eserlerinde özellikle Tanzimat öncesi dönemlerde gerekse Batılı kaynaklarda bu terimlerin kullanıldığına rastlamak pek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin, topraklarında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimi olan ‘Millet Sistemi’nde bütün vatandaşlar dinî kökenlerine göre bir kimlikle tanımlanmakta, Müslim veya gayrimüslim şeklinde bir ayırım yapılmaktaydı.²¹ Milliyet, dil veya etnik köken esasına dayalı bir ayırım ve tanımlama sözü konusu değildi.²² Böylece Hıristiyan unsurlar etnik kökene bakmaksızın tüm Müslümanları Türk olarak tanımladılar.²³ İşin gerçeği, İslamiyeti seçen gayrimüslimler de kendilerini ‘Müslüman oldum’ anlamında ‘Türk ol-

¹⁷ The Macedonian Cultural and Historical Resources Center, [http://faq.macedonia.org.](http://faq.macedonia.org/) Erişim: 22.5.2004.

¹⁸ Poulton, *agm*, p. 115.

¹⁹ Xavier Bougarel, *The Role of Balkan Muslims in Building a European Islam*, EPC Issue Paper No. 43, 23 November 2005, p. 7.

²⁰ Musa Musai, *Balkan Müslümanlarında Din- Kimlik Bütünleşmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 37.

²¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 13.

²² Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, London, 1985, p. 55.

²³ Nick Anastasovski, *Contestations Over Macedonian Identity, 1870–1912*, (A Thesis Submitted to Victoria University in Fulfillment of the Requirements of the Degree of Doctor of Philosophy School of Social Sciences Melbourne, Victoria, May, 2005), p. 96.

dum' şeklinde tanımlıyordu. Bu nedenle Osmanlı döneminde İslam toplumu oluşturan etnik grupların gerçek sayılarını tespit etmek çok zordur.²⁴

3. Balkanlar'dan Türkiye'ye Göç Dalgası ile Savrulan Torbeşler

Torbeşler çerçevesinde incelemeye çalıştığımız göç olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için, Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına çeşitli tarihlerde yapılan göçlere kısaca değinmek yerinde olacaktır. Geçmiş yüzyıllarda zaman zaman göç dalgaları yaşansa da 19. yüzyıl başlarından itibaren Balkanlar'dan Türkiye'ye yapılan göçler çeşitli dönemlerde artarak devam etmiştir. İlk kitlesel göç hareketleri 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla (93 Harbi) başlamış,²⁵ Balkan Savaşları sırasında ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Türkiye'ye göç devam etmiştir. Böylece bu göçleri dört önemli dönemde incelemek mümkündür:²⁶

1. İlk dönem göçleri (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi yapılan göçler),
2. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebep olduğu göçler,
3. 1912-13 Balkan Savaşları'nı izleyen göçler,
4. Cumhuriyet dönemi göçleri.

Bu dönemde yaşanan göçler, genel anlamda "Balkanlar'dan Göç"-ten ziyade makalede ele alınan konu çerçevesinde Yugoslavya-Makedonya'dan yapılan göçler ekseninde irdelenecektir. Çünkü incelemeye çalıştığımız Torbeşlerin ezici çoğunluğu bugünkü Makedonya topraklarından Türkiye'ye göçetmişlerdir.

Yugoslavya'nın kurulduğu 1946'dan 1961 yılına kadar toplam 41.950 Türk ailesi 159.030 kişi olarak Türkiye'ye göçmüştür.²⁷ İki dünya savaşı arasında ve 1950'ye kadar uzanan dönemde Makedonya'dan gerçekleşen göçlerin kitleler halinde gerçekleşmediği görülmektedir. Bu süreçte gerçekleşen göçler genelde ferdi veya aileler bazında ol-

²⁴ Karpat, Osmanlı nüfusu ile ilgili çalışmasında Balkanlar'daki Müslüman nüfustan bahsederken sadece Türkleri, Arnavutları, "Bosnalıları" (Boşnaklar) ve Pomakları saymaktadır. *Age*, s. 22-23.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I (1877-78), II (1879), III (1880-1885)*, (3 cilt), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

²⁶ Hayriye Memoğlu-Süleymanoğlu, "Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Türkiye'ye Göçleri", *EJOS*, VII (2004), No. 4, s. 1.

²⁷ M. Kemal Özergin, "Yugoslavya'da Yaşayan Türkler", *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl: 1, S. 11, Eylül 1963, s. 14-19.

muştur.²⁸ Ancak toplamda bu sayı göz ardı edilemeyecek bir orandadır. Türkiye ile yakın ilişkiler kurma gayesine yönelik çalışan Yücel Teşkilatı'nın²⁹ 1947'de ortaya çıkarılmasıyla Makedonya'dan büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Söz konusu topraklardan son kitlesel göç hareketi ise 1952 yılında Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan Serbest Göç Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir.³⁰ 1952-1967 yılları arasında Yugoslavya'dan 175.392 kişi³¹ Türkiye'ye göçetmiştir. Böylece 1923-1960 döneminde “göçmen”, “mübadil” ve “sığınanlar” olarak 269.101 kişi Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.³² Yusuf Hamza ise 1996 itibarıyla da bu sayının 350 bine ulaştığını söylemektedir.³³

Herhangi bir etnik sınıflamaya tabi tutmadan verdiğimiz bu sayıların içerisinde, diğer unsurlara nazaran az sayıda da olsa Torbeşler de vardır. Torbeşlerin, Balkan Savaşı sırasında gördükleri baskı ve zulüm karşısında asırlardır yaşadığı yurtlarını terk edip kitleler hâlinde Türkiye'ye göç etmeleri sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1952'deki ‘Serbest Göç’ anlaşması ile birlikte Torbeşlerin göçleri de hızlanmıştır. Torbeş tabiri yerine Türkbaş tanımlamasını kullanan Abdülmecit Nuretin,³⁴ Makedonya'dan Türkiye'ye göçeden Torbeşlerin sayısı ve ayrıldıkları yerleşim yerleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Makedonya'daki Türkbaşlar arasında göç hareketleri nüfusun demografik yapısının değişmesinde etkili olmuştur. Ülkeden göçler daha fazla sosyalizm rejiminin ilk döneminde gerçekleşmiştir. Balkan savaşları esnasında Tikveş bölgesinde bulunan 24 Türkbaş köyünden sadece Kavartsi göç vermiştir. Göçler 1918'den sonra daha yoğunlaşmış ve Balkan savaşları esnasında 18.000 Türkbaş nüfusuna sa-

²⁸ Hikmet Öksüz ve Ülkü Köksal, “Emigration from Yugoslavia to Turkey (1923-1960)”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2004-9, p. 148.

²⁹ 1941 yılında bu günkü Makedonya (o zamanlar Yugoslavya Krallığı) topraklarında, “Türklerin milli varlıklarını, manevi değerlerini, örf, adet ve geleneklerini korumak ve yaşatmak amacıyla” bir grup idealist Türk genci tarafından kurulmuş bir teşkilattir. 27 Şubat 1948 yılında teşkilatın 4 üyesinin Şuayb Aziz, Adem Ali, Ali Abdurrahman ve Nazmi Ömer kurşuna dizilerek idam edilmesi ve diğer üyelerin çeşitli sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmalarıyla ve üyelerin çoğunun işkence görmesiyle teşkilatın varlığı sona ermiştir.

³⁰ Çavuşoğlu, *agm*, s. 152.

³¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 328.

³² “Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İskân Şube Müdürlüğü, 1923-1998 Yılları Arasında Dış Ülkelerden Gelen Göçmenlerin Yıl Ülke Aile ve Nüfuslarını Gösterir Liste”, Bkz. Öksüz ve Köksal, *agm*, s. 155.

³³ Yusuf Hamza, “Makedonya'da Türk Sorunu”, *Birlik Gazetesi*, (1 Ağustos 1996), Üsküp.

³⁴ Torbeşlerin aslında Türk olduklarını ve Türkbaş olarak anıldıklarını ileri süren araştırmacı, makalesinde bunu kanıtlamak için çeşitli deliller ortaya koymaktadır. Bkz. Abdülmecit Nuretin, “Türkbaşlar”, *Hikmet*, Gostivar-Makedonya, (Haziran 2007), s. 49-57.

hip olan Tikveş bölgesinin nüfusu 1931 yılında 4.100'e günümüzde ise bu sayı 452'ye düşmüştür. Piyanets ve Maleş yörelerindeki durum da aynı yönde gelişmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında buradaki 8.605 kişilik Türkbaş nüfusu 1931'de 3.166'ya [düşmüştür], günümüzde ise yok denecek kadar cüzi miktarda bir nüfus yaşamaktadır. Üsküp'ün güneyinde Türkbaş yöresinden de 1912–1925 yılları arasında 101 aile anavatana göç etmek zorunda kalmıştır. 1952'de gerçekleşen Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan 'Serbest Göç Antlaşması' ile birlikte 1953'ten sonra Gorno Vranovtsi³⁵ köyünden 3.600, Melnitsa Köyünden ise 820 kişi anavatana göç etmişleridir. Kırçova yöresinden de pek çok Türkbaş asırlar boyunca yaşadıkları yurtları terkedip anavatana sığınmışlardır. Bu göçler ilk olarak 1912–1913 yılında Sılp köyünden başlamış ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırbiyani, Plasnitsa, Druguvo köylerinden 40–50 ailenin göçüyle devam etmiştir. 1954 yılında bu bölgenin merkezi sayılan Kırçova şehriden 550 aile, Plasnitsa köyünden 40 aile, Çelopetsi köyünden 25 aile, Preglovo köyünden 17 aile, Sırbiyani köyünden 10 aile göç etmek zorunda kalmışlardır.³⁶

Köprülü'ye (Tito-Veles) bağlı bir Torbeş köyü olan Vranofça'dan "1921, 1925, 1929, 1931 ve 1938 yıllarında parça parça Türkiye'ye göçler oldu ve bu insanların çoğu İzmir'e (Karşıyaka ve Çiğli'ye) yerleştiler. II. Dünya Savaşı'nda bu göç dalgası durdu, ancak 1950'den sonra ikinci göç hareketi başladı."³⁷ 1950'lerde Vranofça 600 haneli bir köy iken baş-

³⁵ Pesna Za Gorno Vranovci (Yukarı Vranofça için türkü) adlı bir Makedonca türküde 1955-60 yılları arasında köylerini terk ederek Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan ve çoğunlukla İzmir Karşıyaka Semikler -Nergiz bölgesine yerleşen Torbeşlerin hüznünlü hikâyesini anlatmaktadır:

tamo daleko vo veleşno, vo veleşno gorno vranovci (*uzakta veles'te, gorno vranovci*)
tamu je vardar teško si teče (*orada Vardar ağır akar*)
tamo je naša zemja rodena (*orada bizim vatanımız doğmuştur*)
tamo je naša zemja rodena tamo je naša makedonija (*orada bizim vatanımız doğmuştur; oradadır bizim Makedonya'mız*)

sudbina bila daja ostavime našata zemja što me rodila (*kaderdi ayrılmamız bizi doğuran vatandan*)
se razdelivme so solzi pojdomve od zal za naša makedonija (*dağıldık gözyaşıyla hüznle gittik Makedonya'mızdan*)

otidovme vo turska zemja turski ne znajevme da zborime (*Türk vatanına gittik Türkçe bilmiyorduk*)
i ne znajevme kade pojdomve ka kupilsı iz gubeni (*ve bilmiyorduk nereye gittiğimizi civcivler gibi şaşkandı*)
ka kupilsı izgubeni od svojte majki što gi rodila (*civcivler gibi şaşkandı annelerin çocukları*)
(Balkanskidom, "Bir Türküyle Torbeşler,-Pesna Za Gorno Vranovci", <http://www.balkanskidom.com/showthread.php?t=3869>. Erişim: 28.03.2012.

³⁶ Nuredin, *agm*, s. 54.

³⁷ Elin Şehnaz Cevzici, *1950 Sonrası Türkiye'ye Makedonya'dan Göç Eden Vranofçalılar Üzerine Sosyo-Kültürel Bir Kimlik İncelemesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Ankara, 2007), s. 47-48.

layan bu göçle köyün tamamı İzmir Karşıyaka'ya göç etmiştir.³⁸ 1989'da yapılan araştırmaya göre, İzmir'de 7.331 Vranofçalı yaşamaktadır.³⁹ Çiğli ve Karşıyaka'da [bulunan] Nergiz, Dedebaşı, İmbat, Goncalar Örnekköy, Şemikler mahallelerinde Aşağı Vranofça (Vranodsa olarak da söyleyenler vardır) köylerinden gelen; Çamdibi'ndeki Yıldırım Bayezid Mahallesi'nin başından ortasına kadar Koçana, Üsküp ve Sturumca'dan gelen; Rıfat Paşa Mahallesi'nin yarısına kadar Delçova'dan gelen, Barbaros Mahallesi'nde Debre ve Ohri'den gelen, Altındağ'da Gostivar'dan gelen göçmen grupları [Torbeş] vardır. 1950 yılından sonraki göçlerde gelen Vranofçalılardan 2 hanenin (6 kişi) İstanbul'da; 26 hanenin (116 kişi) Kırklareli'nde; 37 nüfuslu 7 ailenin de Bursa'da olduğu 1990 yılında tespit edilmiştir.⁴⁰ Makedonya'da Torbeşlerin yaşadığı Velebrdo köyünde bir bakkal, İzmir Çiğli'de, sadece o köyden 150 ailenin yaşadığını söylemiştir.⁴¹

4. Torbeşlerin Makedonya'dan Türkiye'ye Göç Nedenleri

Torbeşlerin Türkiye'ye göç nedenlerinin Makedonya'dan göçeden diğer unsurlarla paralellik arzettiği görülmektedir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında içine düşülen durum insanlara ağır gelmiş ve kabul edilmekte zorluk çekilmiştir. İtilip kakılmak, insan yerine konmamak ve en nihayetinde adına azınlık denilen ikinci sınıf bir statüyü kabul etmek onlara zor gelmiş ve çözümü göç etmekte bulmuşlardı. “Balkanlar’dan kopup, Osmanlı Devleti’nin geriye çekilen sınırlarına doğru göç edenler zorla topraklarından koparılıyorlar, katliamlarla karşılaşarak sürgün ediliyorlardı. Göçe zorlanan bu insanlar, arkalarında yüzlerce yıllık ekip biçtikleri topraklarını, ilişki içinde buldukları kültürel ve doğal çevrelerini bırakarak, perişan bir biçimde göç yollarına dökülüyorlardı. Soygunlar, katliamlar ve insan haklarına müdahale anlamında her türlü kötü uygulama, acımasızca bu insanlara uygulanıyordu.”⁴²

Torbeşlerin Türkiye'ye göç etmesine yol açan asıl faktör “Rusya ve onun Panslavist akımı şemsiyesi altındaki Hıristiyan Balkan devletlerindeki Türk düşmanlığı taassubudur.”⁴³ Avrupalılar ve Balkanlar’daki Hris-

³⁸ Cevizci, *agt*, s. 46.

³⁹ *Agt*, s. 47.

⁴⁰ *Agt*.

⁴¹ Balkanpazar, “Torbeşler”, <http://balkanpazar.org/torbes.asp>. Erişim: 20.01.2010.

⁴² Kemal Arı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Göç Olayları ve Sağlık Hizmetleri”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920–1938), Bildiriler, (6-9 Kasım 2007)*, (ed. Mustafa Mutluer ve Eren Akçiçek), Ege Üniv. Bas., İzmir, 2009, s. 106.

⁴³ Ağanoglu, *age*, s. 61.

tiyan çoğunluk; Arnavut, Boşnak, Pomak gibi diğer Balkan Müslümanlarıyla birlikte Torbeşleri de Anadolu'dan gelmiş işgalci Türklerin kalıntıları olarak görüyorlardı. Bu nedenle Balkan Harbinde Makedonya'daki katliamlarda "sadece Türkler değil Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman kavimler olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomaklarında katliamdan geçirildiği ve bunların sayısının yüzbin civarında olduğu bilinmektedir."⁴⁴

Bölgede Osmanlı hâkimiyeti sona erince, özellikle 1918'de Yugoslavya Krallığı kurulduktan sonra ilk zamanlarda müslümanlara karşı pek bir düşmanlık hissedilmese de, Makedonya'da toprak reformu adı altında diğer Müslüman unsurlarla birlikte Torbeşlerin de ellerindeki toprakları, çiftlikleri alınarak Hıristiyan köylülere dağıtılmaya başlanınca Türkiye'ye göç başladı. H. Yıldırım Ağanoğlu çalışmasında Makedonya topraklarından gerçekleşen göçlerin sebeplerini çeşitli somut uygulamalarla detaylandırmaktadır: "**Mali Sebepler:** 100 dekardan büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması, ticaretin tahdid edilerek esnafın malının müsadere edilmesi, işçilere ideolojik ayırım yapılması, verginin takdire tabi oluğu sebebiyle Türklerin yüksek oranda vergiye tabi tutulması vb. **Sosyal Sebepler:** Türk evlerinin mahremiyetine saygı duyulmayarak Türk olmayan unsurların ve komünistlerin evlere mecburi kiracı olarak yerleştirilmesi, kıyafetlere özellikle kadınların örtülerine müdahale edilmesi ve yasaklama getirilmesi, okullarda komünist propaganda, Türklerin Slav köylerine iskân mecburiyeti. **Dini ve Milli Sebepler:** Dini tatillere hürmetsizlik, camilerin kapatılarak depo, işyeri vb. olarak kullanılmaları, camiye gidenlerin hapsedilmeleri, dini mekteplerin kapatılması vb."⁴⁵ Bu çerçevede yoksulluk, daha iyi şartlarda yaşam kurma isteği ve gelecek kaygısı, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması ve anavatan olarak görülmesi, daha önceden göç eden tanıdıklarının olması gibi faktörler Torbeşlerin Türkiye'ye göçlerini hızlandıran başlıca sebepler olmuştur.⁴⁶

Yine bu dönemde ülke yöneticileri tarafından ülkenin sahipleri olarak görülen Ortodoks Makedonlar; Belgrad, Üsküp gibi büyük şehirlere göç ederek bürokratik makamlarda veya sanayi tesislerinde çalışmaya başladı.

⁴⁴ *Age*, s. 82.

⁴⁵ *Age*, s. 321.

⁴⁶ Cevizci, *agt*, s. 48. Bu göçlerin hızlanmasında İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu yıllar içinde (1913–1918) uygulanan ve Cumhuriyet döneminde devam ettirilen, Anadolu'nun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi için uygulanan göç ve iskân politikası da önemli rol oynamış, bu göçler Balkanlar'daki müslüman nüfusun gittikçe azalmasına yol açmıştır. Bkz. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 11.

Torbeşler ise ana dilleri Makedonca olmasına rağmen, dışlanmanın/ayrımcılığın etkisiyle devlet dairelerinde ve fabrikalarda görev alamadılar. Onlar için iki yol vardı: Ya köylerinde kalıp çeşitli baskılara rağmen tarımla geçimlerini sağlamaya devam etmek veya iş bulmak için yurtdışına gitmek. Bu çerçevede birçok Torbeş Avrupa ülkelerine giderken büyük bir kısmı aileleri ile birlikte Türkiye'ye göç etmeyi tercih etti.

Ancak Torbeşlerin diğer Müslüman unsurlarla birlikte yüzyıllarca yerleşik buldukları toprakları terk ederek Türkiye'ye göçetmesine yol açan neden, toprak sorunu/ekonomik sebeplerden ziyade, "etnik tabakalaşma sistemi çerçevesinde ast, çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri çerçevesinde de azınlık statülerine tabi olmalarıdır."⁴⁷ Ayrıca "Türkiye'ye 1952 göçünde; zorla komünistleştirme ve kısa süren Arnavutlaştırma çabaları ardından Yugoslavlaştırma yönünde başvurulmuş ideolojik ve siyasi içeriğe sahip "manevi baskılar" da başlıca itici nedenler arasında yer almıştır."⁴⁸ Kendisi de Torbeş olan araştırmacı İlber Şiyak özellikle Balkan Harbi'nden sonra Torbeşlerin, kendilerini Türk hissettiklerinden dolayı Slavlaşmayı kabul etmeyerek, ölümü göze alarak, gizlice ve kitleler halinde Türkiye'ye göç ettiklerini söylemektedir.⁴⁹

Yugoslav/Makedon yöneticiler Torbeşleri Osmanlılar döneminde zorla müslümanlaştırılmış Slavlar/Müslüman olmuş Makedonlar olarak gördüklerinden onları tekrar Ortodoks Hristiyanlığa döndürmek için bazen ılımlı politikalarla bazen de doğrudan veya dolaylı baskı, caydırma ve engelleme yöntemleri ile kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Her ne kadar temel hakları, gerek Yugoslavya gerek Makedonya anayasaları ile güvence altına alınmış olmasına rağmen; özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ve göçün yaşandığı 1960'lı yılların sonuna dek, Torbeşler de baskı ve ayrımcılığa maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Diğer Müslüman unsurların Türkiye'ye göç sürecinde Torbeşler, Pomaklarda ve Goralılarda olduğu gibi kendilerini özgü sıkıntılara, bazen farklı uygulama ve tavırlara maruz kalmışlardır. Gerçekte Türk nüfusunu azaltmak amacıyla uygulanan bu baskı ve ayrımlar, Torbeşleri de zorla asimile ederek Yugoslav kimliği altında eritmek, buna direnenleri ise göçe zorlamak şeklinde kendini göstermiştir. Torbeşler, Osmanlı'nın son döneminde başlayıp neredeyse günümüze kadar uzanan süreçte anadili Türkçe olan kesimle

⁴⁷ Çavuşoğlu, *agm*, s. 153.

⁴⁸ *Agm*, s. 169.

⁴⁹ İlber Şiyak, "Makedonya'nın Batısında Torbeş Gerçeği", *Haber Rumeli*, 27 Mart 2013, <http://www.haberrumeli.com/koseyazilari/makedonya-39nin-batisinda-torbes-gercegi.html>. Erişim: 17.04.2014.

biyolojik ve kültürel bütünleşmesini önlemek ve kendilerine katmak amacıyla, “tecrit”, gönüllü ve zorla “asimilasyon”, zaman-zaman da “çatışma” gibi çeşitli politikalarla Hıristiyanlaştırılarak, sırasıyla Sırplastırma-Bulgarlaştırma-Sırplastırma-Makedonlaştırma politikalarıyla karşılaşmıştır.⁵⁰ Torbeşler üzerinde uygulanan bu politikalar ve anadili Türkçe olan Türk “etnik” kesim ile fiziki olarak uzakta bulunması/tutulması; aralarındaki temas, etkileşme ve evlilik ilişkilerinin, dolayısıyla da aralarındaki (biyolojik ve kültürel) bütünleşme düzeyinin düşük kalmasına, bu durum ise insanların sahip oldukları kültürün bazı unsurları bakımından hasara uğramasına yol açmıştır.⁵¹ Bununla birlikte, yürütülen bu açık politikaların, Torbeşler’de, kendilerinin Makedon değil Türk oldukları için bu propaganda ve politikalarla karşı karşıya kaldıkları kanaatinin hâkim olması ve kendilerinde “Türk” bilincinin daha da gelişmesi yönünde gizli işlev gösterdiğini vurgulamakta yarar vardır.⁵² Böylece Makedon idareciler bütün bu politikalara rağmen Makedonca konuştukları halde, tam olarak asimile edilemeyen, büyük çoğunluğu itibarıyla “Türk bilinci”ni koruyan Torbeşler’den kurtulmayı bir politika olarak izlemiş ve diğer Müslüman unsurlara uygulanan yıldırma ve zorla göçettirme amaçlı baskılardan Torbeşler de nasibini almıştır.

5. Torbeşlerin Türkiye’yi Tercih Etme Sebepleri ve Torbeş Kimliğini Oluşturan Unsurlar

Özellikle komünizm döneminde Makedon yetkililer tarafından aslında Makedon oldukları ve Osmanlı döneminde Müslümanlaştırıldıkları iddia edilen Torbeşler’in, yine aynı idarecilerden baskı ve zulüm görmeleri ve bunun sonucu kendi yurtlarını terk ederek Türkiye’ye sığınmaları üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu konuda Şiyak’ın sorduğu şu soru ve cevabı anlamlıdır: “Torbeşler Makedonların iddia ettikleri gibi Slav asıllı Müslümanlar olmuş olsalar idi Türkiye’ye göç edeceklerine diğer Makedonlar gibi Amerika’ya Avustralya’ya ve diğer Avrupa ülkelerine göç ederlerdi. Çünkü Debre’den Rostuşe’ye kadar çok sayıda gayrimüslim Reka’lı bu ismini saydığım ülkelere göç etmişlerdir. Oysa atalarımız Türkiye’ye gelmeyi tercih etmişlerdir. Onlar kendilerini daima Türk olarak görmüşlerdir.”⁵³ Diğer göçmenler gibi Torbeşleri de Osmanlı’ya/Türkiye’ye getiren

⁵⁰ Çavuşoğlu, *agm*, s. 157.

⁵¹ *Agm*, s. 161.

⁵² *Agm*.

⁵³ İlber Şiyak, *Makedonya Rekalar Kazasında Türk İzleri (M.S. 376-1960) Kökler*, Şafak basımevi, Manisa, 2011, s. 23.

etken ortak dinî duyguların yanında, Osmanlı'nın tebaası olarak, devletin siyasi kültürünü, ortak bir hukuk ve değerler sistemini benimsemeleriydi. Ortak aile hukuku, bu paylaşımın ve değerler sisteminin temeli sayılmaktadır. Makedonlar nüfuz ve sayısal çoğunluğu ele geçirme kaygılarıyla Torbeşleri Makedon olarak kaydetmekte ısrarcı olsalar da, aslında Osmanlı döneminden beri onların Osmanlı'ya bağlı olduklarının farkındaydı. Bu insanlar 1380'lerde Balkanlar'a giren Osmanlı'nın yanında yer almışlar, onlarla savaşa katılmışlar ve kısa zamanda Osmanlılarla özdeşleşip Balkanlar'daki fetihlere katkı sağlamışlardı. Öyle ki Çanakale Savaşları esnasında Osmanlı askerleri arasında çarpışarak şehit düşen birçok Torbeş vardır. Osmanlı'ya bu sadakatın karşılığında diğer Müslüman unsurlar gibi Torbeşler de, yüz yıllarca sürüldüler, dışlandılar, cahil bırakıldılar; kırsallarda yaşamaya mahkûm edildiler, Sırp, Slav ve Bulgarların nüfuz ve nüfus arttırma çabaları altında ezildiler. Çektikleri cefa, Sırp ve Bulgarlara karşı Osmanlı'nın yanında yer almalarının bedeliydi. Ancak yinede yaklaşık bir asır önce Osmanlı'nın bölgeden ayrılmasına rağmen gözlerini Türkiye'den ayırmadılar.

Torbeşlerin "Türkiye'yi tercih etmelerine yol açan hâkim çekici içgöç (immigration) nedenini kendilerini Türk ve/veya Müslüman, Türkiye'yi Anavatan ve/veya Müslüman ülke olarak görmeleri oluşturmuştur. Göçmenlerin, göç etmeden önce (Osmanlı Dönemi göçleri sayesinde) Türkiye'de akrabalarının, yakınlarının ve hemşehrilerinin bulunması ise, dışgöç ve içgöç hareketlilikleri bakımından aracı/kolaylaştırıcı bir neden olarak işlev görmüştür."⁵⁴

Torbeş kimliğini belirleyen en önemli unsur İslam dinidir. Makedonya'daki en dindar gruplardan birisi olarak bilinen Torbeşler,⁵⁵ diğer topluluklardan ayrı, kapalı ve bir anlamda bilinçli bir 'tecrit'⁵⁶ altında bir yaşam sürmüşler, bu da onları İslami kimlikle özdeşleştirmeye yöneltmiştir. Bu inanç ve prensipler onların hayatını kuşatmış ve onları diğerlerinden koruyan bir araç olmuştur. Bu insanların millî kimlikleri, din üzerine tesis edilmiş ve böylece bir tür milliyetçilik üzerine kurulu din olgusu geliştirmiş-

⁵⁴ Çavuşoğlu, *agm*, s. 153.

⁵⁵ Dine ve ahlaka aykırı davranışları benimsememe eğilimleri üzerine yapılan bir araştırmada Torbeş ve Pomakların Balkanlar'da yaşayan diğer Müslüman etnik unsurlar arasında en yüksek ve en şiddetli tepki gösterme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bkz. Musa Musai, "Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi", *Hikmet*, S. 6, Gostivar-Makedonya, 2005, s. 42. Aynı araştırmada din ve vicdan hürriyeti olan bir ülkede yaşama arzularını yansıtan en yüksek yığılmanın (% 68,8) Torbeşlerde görülmesi, Torbeşlerin dini kimlikle tanımlanmak istemeleriyle bağlantılıdır. Bkz. *agm*, s. 44.

⁵⁶ Çavuşoğlu, *agm*, s. 170.

lerdir. Bu nedenle “Arnavut Müslümanlar, Boşnaklar ve Bulgarca konuşan Pomaklarda olduğu gibi Makedonca konuşan Torbeşlerin Türkiye’ye göçetmesindeki en büyük saik dinî bağlardı. Bu grupların Türkiye’ye göçleri, kendi etnik-millî kimliklerini terk etmelerinin ve kendilerini Müslüman kimliği ile özdeşleştirmelerinin bir belirtisiydi.”⁵⁷

Torbeşlerin ve Pomakların dini, milliyetten ayırmadıkları görülmektedir.⁵⁸ Zihinlerinde ve vicdanlarında İslam bir din olduğu kadar milliyetin de adıdır. Bu nedenle Torbeşler, kökenlerini veya kimliklerini ‘Türk’ olarak, dinlerini ‘İslam’ olarak tanımlamaktadır. Bu tür sorulara verdikleri cevap bazen ‘Müslüman Türk’, ve nadiren de olsa ‘Müslüman Arnavut’ şeklinde olmaktadır. İşin ilginç yanı bu insanlar kendilerine hep Müslüman milletlerden bir kimlik yakıştırmakta ve müslüman olmayan bir milletle özdeşleşmekten şiddetle kaçınılmaktadırlar. Hâlbuki Osmanlı’nın Balkanlar’ı bırakıp Anadolu’ya çekilmesinin üstünden neredeyse bir yüzyıl geçti ve bu sürede Torbeşler’in millî kimlikleri ile ilgili Makedon yetkililerce siyasi baskı ve yıldırma politikaları uygulandı, ikinci sınıf vatandaş muamlesi gördüler, komünizm döneminde ise siyasî anlamda kendini pek fazla ifade edemediler. Bütün bu nedenlerle bu insanların kendilerini Türk, Arnavut veya Makedon olarak tanımlamaları kimseye fazla şaşırtıcı gelmemelidir.

Makedonya’da 2001 yılında yaşanan etnik çatışmaların ardından imzalanan Ohri Antlaşması gereğince farklı etnikten insanların tüm devlet birimleri ve özellikle de polis teşkilatında adil şekilde temsil edilebilmesi, ülkenin etnik nüfus oranlarına paralel olarak polis adaylarının alınması taahhüt edilmiştir. Bu amaçla çoğunluğu Arnavutlar olmak üzere diğer etnik gruplardan adaylar seçilerek polis olarak mezun edilmiştir. Birçok Torbeş öğrencinin kendilerini Türk olarak yazdırıp, Türk kontenjanından yararlanarak polis olmaları dikkate değer bir husustur.

6. Torbeşlerin Göç Sırasında ve Sonrasında Türkiye’de Yaşadığı Sorunlar

6.1. Torbeşlerin Türkiye’ye Göçmen Olarak Kabulünde Yaşanan Sorunlar

Osmanlı döneminde Balkanlar’dan gelen göçmenlerin kabulünde etnik kimlik konusunda çok fazla seçici davranılmaması ve din unsuru ön

⁵⁷ Bayram Şen, “Nationalism and Migration: The Post-1950 Balkan Immigrants from Yugoslavia”, (Unpublished M.A. thesis, Boğaziçi University, the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2007), p. 52.

⁵⁸ Peter Alford Andrews, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992, s. 140.

planda olmuştur. Ancak Cumhuriyet döneminde yetkililerin Türkiye'ye göçmen kabulünde Osmanlı'dan farklı bir ölçüt kullandıkları görülmektedir. Türk Hükümetinin yoğun göç dalgası ile baş edebilmek ve Balkanlar'da yaşayan Türk azınlığın tamamen o topraklardan kopup gelmesini önlemek üzere ilk başlarda seçici davrandığı ve her müracaat edeni kabul etmeme yönünde bir politika izlediği görülmektedir. Bu çerçevede "Müslüman olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde doğrudan ve bağımsız tek ölçü, Cumhuriyet dönemi göçlerinde ise dolaylı ve bağımlı bir ölçüt olarak dikkate alınmıştır. Ancak her iki dönem göçmenlerinin ağırlıklı ortak niteliği, Türk soyundan olmak veya Türk kültürüne bağlı bulunmak olmuştur."⁵⁹

Bu nedenle Türkiye'ye göç etmek isteyenlerden istenen ilk ve gerçek ölçü onların Türk olduklarını kanıtlamaları olmuştur. İkinci şart ise Türkiye'de yaşayan birisinin bu göçmenlerin kefil olduğunu belirten bir vesika edinmeleriydi. Bu çerçevede bir göçmen adayının başvurusuna, bölgedeki Türk temsilcilikleri tarafından Türkiye'ye "serbest göçmen vizesi" verilmesi için izlenen süreç, ana hatları itibarı ile şöyledir;

a) Aday, yerel makamlardan "millî" (etnik) kökeninin Türk olduğunu belirten belge alacaktır.

b) Aday, bu belge ile bölgedeki Türk temsilciliğine başvuracak ve burada uzman memurlar tarafından (elindeki belgeye dayanarak, ancak belgeye rağmen) Türkçe bilip bilmediği, Türk kültürüne bağlı olup olmadığı, dolayısıyla Türk bilinci taşıyıp taşımadığı sınanacaktır.

c) Başvuru sırasında adaydan, (varsa) Türkiye'de akrabaları ile ilgili (yakınlık derecesi, nerede ikamet ettikleri gibi) ayrıntılı bilgiler istenecektir.

d) Bölgedeki Türk temsilcilikleri ile Türkiye'deki makamlar arasında yapılacak bilgi alışverişine dayanarak yürütülecek araştırmanın sonucuna göre, başvurunun uygun bulunması halinde adaya "serbest göçmen vizesi" verilecek, aksi takdirde verilmeyecektir.⁶⁰

Bu çerçevede yerel makamlardan etnik kökeninin Türk olduğuna dair belge alan göçmen adayları, bölgedeki Türk temsilciliklerinde uzman memurlar tarafından kökenlerinden çok Türk kültürü ve Türk bilinci taşıyıp-taşımadıkları yönünden incelenmiştir. Böylece bu kültürden ve bilinçten yoksun olduğuna kanaat getirilen Türk kökenlinin talebi reddedildiği

⁵⁹ Çavuşoğlu, *agm*, s. 153.

⁶⁰ *Agm*, s. 172-173.

gibi, bu kültürü ve bilinci taşıyan ancak Türkçe konuşamayan birçok göçmenin talebi kabul edilmiştir. Açıkça Cumhuriyet, Türk kültürü ve Türk bilinci taşımayanları soydaş olarak kabul etmemiş ve göçmenlik başvurularını reddetmiştir. “Türkiye sınırlarını aşan yaygın ortak etnik bilince ve ana kültür kalıplarına uygun davranarak, ülkede girilen Türk ortak adı ve bilinci altındaki ve dolayısıyla da Türk milleti esasındaki sosyo-kültürel dönüşme ve sosyal bünyede bu doğrultudaki bütünleşme çabalarına karşılık gelen bir göçmen alma politikası izlediği anlaşılmaktadır.”⁶¹ Bu kriterleri göçmenlerin kabul ve iskân işlemlerinin yürütüldüğü 21 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu’nda açıkça görmek mümkündür. Bu kanunun 3. maddesinde, Türkiye’nin bu husustaki politikası “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği”⁶² şeklinde ortaya konan ölçütte ifadesini bulmuştur. Böylece bu kanun, bütün Müslüman unsurları tam bir Türk karakter, lisan, yaşam tarzı ve görünümüne sokmak için gerekli araçları sağlamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz, tecrit ve Türkçe eğitim almalarının engellenmesi gibi sebeplerle Türkçe konuşamayan ve bu sebeple Türk kimliğinden uzak bir grup olarak algılanan Torbeşler, Türk yetkililer tarafından sosyal bünye ile uyumu konusunda güçlükler ve sorunlar çıkarabileceği endişesiyle belli bir süre göçmen olarak kabul edilmek istenmemiştir. Bunun sonucu olarak Makedonca konuşan ancak “Türk bilinci” taşıyan, kısaca Türkler ve kültürleriyle bütünleşme sürecinde bulunan Torbeşlerden talepleri nadiren de olsa reddedilerek küstürülenler olmuştur.

Ancak ilk başta dil konusunda yaşanan tedirginlik, bu insanların neredeyse istisnasız Türk bilincine sahip olmaları nedeniyle kısa sürede aşılmıştır. Dolayısıyla, anadil ve Türkiye’deki akrabalar gibi, başlangıçta öngörülen kuralların zamanla yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Hatta “devlet nüfus kâğıtlarını kaybedip muhacir olarak kaydedilemediğinden dolayı zor durumda kalanların getirecekleri iki şahidin ifadesini yeterli bularak nüfusa kaydedilmeleri ve nüfus cüzdanı verilmesini sağlayarak muhacirlerin işlerini kolaylaştırıyordu.”⁶³ Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin gelen göçmenleri kabul etmede yeni oluşmakta olan Türklük bilincini ön plana çıkardığı ve Makedonya’dan ülkemize yapılan göçlerde önemli bir ölçüt olarak uyguladığı görülmektedir. Ancak bu Türklük bilincinin steril

⁶¹ *Agm*, s. 163

⁶² *Agm*.

⁶³ Ağanoglu, *age*, s. 147.

bir müslümanlık üzerine kurulduğu gözardı edilmemelidir. Boşnakların, Türk kökenli olmamalarına rağmen müslüman kimliği nedeniyle Türkiye'ye göçüne izin verilirken, Türk kökenli Gagavuzların, hıristiyan kimlikleri nedeniyle dışlanması Torbeşlerin kabulünde gözlemlenen kolaylığı anlamada önemli bir ipucu sunmaktadır.

6.2. Torbeşlerin İskân Edildikleri Bölgelerdeki Ahâli ile Uyum ve Kimlik Sorunları

Balkanlar'dan Türkiye'ye göç sonrası "yaşananların göç edenler için büyük bir travma; göçü alan toplumlar için de büyük bir toplumsal ve ekonomik çöküş olduğu söylenebilir. Her göç dalgası, bu sürece katılmak zorunda kalan insanlar için büyük bir düş ve umut kırıklığı getirmiştir. Beslenme, barınma ve sağlık sorunları ile yeni gittikleri ve katıldıkları topluma uyum süreçleri, başlı başına büyük bir sorundur."⁶⁴ Bu sorunlar karşısında gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yöneticiler gerekli tedbirleri almaya çalışmışlar ve dönemin sivil toplum kuruluşları ve yerli ahali bu çabaya destek vermişlerdir.

Balkan Harbi'nden sonra Rumeli'den gelen göçmenlerin ilk uğrak yeri olan Edirne, İstanbul ve İzmir'den sonra özel memurların refakatiyle bir kısmı diğer şehirlere sevk edilmeye çalışılmış ve binlerce göçmen Anadolu'nun farklı şehir, kasaba ve köylerine dağılmışlardır. Hükümetler, özellikle Türk nüfusunun azaldığı yerleri, gelen muhacirlerle takviye etmeye ve nüfus açısından daha kritik bölgelere ve stratejik açıdan önemli yerlere iskân etmeye çalışıyordu.⁶⁵ Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ulusal bir kimlik etrafında bütünlük sağlamaya çalışıldığı için, dili ve dini farklı grupları Türk millî kimliğini özümsemiş grupların arasına dağıtarak eritmek ve ulus devlet için gerekli homojen bir nüfus kompozisyonuna ulaşmak hedeflenmiştir. Böylece saf Türk bir nüfusun içerisine dağıtılacaklar, doğdukları ülkelerin ve bölgelerin özelliklerini kaybedecek ve bir nesil sonra Türkçe konuşuyor olacaklar, kıyafetleri, tabiatları ve genel görünüşleri ile öteden beri orada olan komşularından ayırt edilemez hale geleceklerdir. Böylece, aralarında Torbeşlerin de yer aldığı Türkçe konuşamayan Müslüman göçmen grupların yerli gruplar içinde, bazı yerli grupların da göçmen grupları içinde biyolojik ve kültürel olarak bütünlüşmesi sağlanacaktır. Ayrıca Balkan göçmenlerine karşı bu iki politikanın

⁶⁴ Arı, *agm*, s. 105.

⁶⁵ Dündar, *age*, s. 165.

dışında uyum programları ve diğer göçmen gruplardan ayrı yerlerde iskân etme gibi değişik politikalar da uygulandığı oluyordu.

Balkan göçmenleri Türkiye’de çok farklı illere yerleştirilirken, Torbeşler genellikle İzmit, Adapazarı,⁶⁶ Bursa, İzmir, Edirne, Kırklareli, Te-kirdağ, Çanakkale, Balıkesir, Kütahya, Samsun, Eskişehir ve Manisa⁶⁷ gibi illere ve köylerine yerleştiler. Günümüzde bu illerin birçoğunda yaşayan Torbeş ailelere rastlamak mümkündür. Torbeşler de diğer Balkan göçmenlerinde olduğu gibi terk ettiği topraklardaki doğal ve sosyal çevrelerine benzeyen bölgelere yerleşmek, bu mümkün olmazsa gittikleri yerlerde bu ortamı oluşturmak eğilimine girmiştir. Bu çerçevede “Trakya ve Batı Anadolu, tüm Balkan göçmenleri bakımından, gerek ekolojik-tabii gerek sosyal çevre olarak göçmenlerin, terk ettiklerine en benzer/yakın bölgeler”⁶⁸ olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu türden bölgelere yerleştirilmeleri için devletin sistemli veya zorlama içeren bir politikasından çok doğal bir seyir içerisinde devam ettiği görülmektedir. Torbeşlerin yerleşmek için bölge tercihlerinde diğer göçmenlerde olduğu gibi Türkiye’ye daha önceden göç etmiş akrabaların bulunması olgusu önemli bir faktör olmuştur.

Torbeşler, Balkanlar’dan gelen hemen hemen tüm göçmen gruplar gibi, yerleştikleri yerlerde sosyal çevreye adapte olmakta zorluk çekmişlerdir. Her ne kadar aynı dinsel inanıştan, aynı etnik kökenden gelseler de, yüzyıllardan beri Rumeli’de farklı kültürlerle yoğrulan bu insanların Anadolu insanıyla birden bire kaynaşması beklenemezdi. Yaşanan uyum sorunları hem göçmenlerin hem de yerli halkın hatalı davranışlarından kaynaklanabiliyordu.

Bu sıkıntılardan belki de en büyüğü yerleştikleri bölgelerdeki yerli halkın göçmenlere karşı takındığı tavır, gösterdiği direnç ve tepki idi. Gelen muhacirler şehir, kaza, kasaba ve köylerdeki nüfus oranını değiştirmiş, toplum içinde yeni problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kır-

⁶⁶ Torbeşlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden Kiçevo’dan (Kırçova) göç ederek Sakarya’ya yerleşenlerin kurduğu “Sakarya Kırçovalılar Derneği” hakkında bilgi için bkz. <http://kircovalilar.wordpress.com>. Erişim: 30.12.2009.

⁶⁷ “Jirovnica, Boleten, Viduše, Vrbyane ve Yançe köylülerinin hemen hepsi Manisa’ya yerleşmişlerdir. Ayrıca Jupa bölgesinden Kocacık ve Elevse köylüleri de Manisa’nın Saruhanlı ilçesine yerleşmişlerdir. Rostuše, Velebrdo, Trebište, Skudrinye, Vranjovca, Prisenica ve Kosovrasti köylüleri İzmir’e, Melnica köylüleri Manisa-Akhisar’a yerleşmişlerdir.” Şiyak, *age*, s. 65. Manisa’daki Torbeşlerin, gelenek ve görenekleri ilgili bir çalışma için bkz. Metin Demir, *Manisa’da Yaşayan Torbeşler’in Dügün Adet ve Gelenekleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, 1990).

⁶⁸ Çavuşoğlu, *agm*, s. 164.

sal kesimlere yerleştirilenlerin büyük bölümü diğer problemlerin yanısıra özellikle yerli halkın gösterdiği tepkiye dayanamayarak büyük kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin yönlendirmesi ve çeşitli teşvikleri ile Türkiye'nin diğer bölgelerine örneğin Güneydoğu, Doğu ve İç Anadolu bölgesindeki illere yerleştirilen göçmenler umdukları/alışkın oldukları çevre şartlarını bulamayınca önemli bir kısmı bölgeye hiç gitmemiş, gidenler ise bir süre sonra burayı terkederek, Bursa gibi, Batı Anadolu'nun diğer bölgelerine yerleşmeyi tercih etmiştir. Bu durum göçmenlerin Türkiye içinde ikinci bir göç durumu yaşamasına yol açmıştır.

Yerli halkla olan uyumsuzluk dışında, "iklimsel koşullara uyamamak, iskân ayrılan tahsisatın yetersizliği, tevzi edilen toprağın verim kabiliyetinin düşük olması, eğitim ve istihdam sorunlarının çözülmemişi, "bunların pek azına tapu verilebilmesi, çoğunluk, yıllar yılı tapularını da alamamaları"⁶⁹ gibi nedenler onların batı illerine tekrar göç etmelerine neden olmuştur. Doğudan batıya gelen göçmenler mevzuata göre "iskân hakkından" vazgeçmiş oldukları için, serbest göçmen statüsünde işlem görmüşler ve o zamana kadar kendileri için yapılan tüm iskân masrafları geri alınmıştır.⁷⁰

Genel itibarıyla İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar göçmenler oldukça iyi muamele görmelerine karşın, savaş yıllarında özellikle ülkede artan milliyetçilik akımlarının da etkisiyle göçmenlere karşı takınılan tavırda olumsuz değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Savaş yıllarında iyice artan bu olumsuz yaklaşım savaştan sonra uzun süre etkisini gösterdi ve 1950'lerden sonra göçmenler orijinal Türk olmamakla suçlanarak diğer düşman ve tehdit unsurları ile birlikte değerlendirildi. Bazı milliyetçiler özellikle Torbeşler gibi Türkçe konuşamayan göçmenlerin Türk kimliğinden şüphe duyuyorlar ve bunların Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilmesine bile karşı çıkıyorlardı.⁷¹

Bu tür söylem ve yaklaşımlar elbette bu insanları maddi açıdan olduğu kadarıyla psikolojik yönden de olumsuz etkilemiştir. Sadece doğu illerinde değil birçok batı ilinde de yerli halk göçmenleri dışlıyor ve onlarla ilgili itici tanımlamalarda bulunuyorlardı. Bu direnç ve dışlanmanın en büyük

⁶⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 312.

⁷⁰ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, (Bahar 2009), s. 481.

⁷¹ Şen, *agt*, s. 90.

sebebi, göçmenlerin yerel halktan farklı yaşam biçimleri, gelenek ve hatta farklı yemek kültürü taşımalarıydı. “Bu göçmenlerin çoğu komünist bir ülkeden geldikleri için bazı yerli halk onlara ‘gâvur’ yakıştırmaları yapıyor ve onları gerçek bir Türk ve samimi bir Müslüman olmamakla suçluyorlardı. Hatta onların casus olabileceğini ileri sürenler de vardı. Gösterilen bu tepkiler farklı ortamlarda ve farklı vesilelerle kendilerini gösteriyorlardı. Örneğin 1950’lerin başında Rumeli göçmenlerinin kurduğu Vardar Spor futbol takımının yaptığı bir maçta, rakip takımın seyircileri Vardar Spor taraftarlarına ‘Tito’nun p.leri’ şeklinde tezahürat yapıyorlardı.”⁷² Böylece Makedonya’da kendilerini Türk hissetmelerinden ve buna uygun yaşamak istemelerinden dolayı Hristiyan unsurlar tarafından ‘ötekileştirilen’ Torbeşler, Türkiye’de de ikinci bir ‘ötekileştirmeyle’ karşı karşıya kalmışlardır. Dini kimlikleri yani “Müslüman olmaları” ve kendilerini Türk olarak görmeleri nedeniyle Türkiye’deki yeni komşularından koşulsuz bir kabul umarken, özellikle de dil konusunda ‘öteki’ olmaktan kurtulamamışlardır. Çünkü “kendilerini tepeden tırnağa Türk hissetmelerine rağmen geldikleri coğrafyada Türklüklerine ilk anda inanılmadı. “Türkçe bilmeyene Türk denmez” görüşü ve “Gâvurdan Müslüman olmaz” tipi söylemler burada da ilk anda kendi içlerine kapanmalarına neden oldu. Bu da ikinci ötekilikleriydi.”⁷³ “Anadolu, Türkçe konuşmayan etnik grupların varlığına zaten yüzyıllardır alışkın olsa da Osmanlı’nın özellikle Rusya ve Balkan devletleriyle savaşlarının ardından gelen Giritli, Çerkez, Boşnak, Arnavut, [Torbeş] gibi Müslüman ama Türkçe konuşamayan, Anadolu halkının üretim modellerinden farklı özellikler taşıyan, mutfak kültürü, giyinişleri, dans ve müzikleri değişik topluluklara yaklaşımı yine de ‘öteki’leşme yönünde olmuştur.”⁷⁴ Bu ‘ötekileşme’ rüzgârından bir şekilde etkilenen Torbeşlerin Anadolu’ya adaptasyonunda bu yüzden zorluklar yaşanmıştır. Bu durum ise göçmenlerin yaşadığı “arada kalma-bir yere ait olamama” duygusunu daha da pekiştiriyordu. Ancak bu olumsuz tabloda göçmenlerin tavır ve davranışlarının da etkisi vardı.

Daha çok küçük yerleşim birimlerine iskân edilen göçmenlerin yaşadıkları bütün bu olumsuzlukların büyük şehirlerde çok fazla yaşanmadığı, dışlamaların sınırlı kaldığı ve göçmenlerin kozmopolit şehir hayatına

⁷² *Agt*, s. 122-123.

⁷³ Cevizci, *agt*, s. 44.

⁷⁴ Tuncay Ercan Sepetcioğlu, “Türkiye’de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri”, *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s. 88.

karıştıklarını söylemek mümkündür. Ancak büyük şehirlerde yaşamının getirdiği bu avantajın yanı sıra büyük sıkıntıları da beraberinde getiriyordu. En başta sosyal yaşamlarında meydana gelen değişikliklerden kaynaklanan uyum sorunu geliyordu. Çoğunluk itibariyle kırsal kesimde yaşayan bu insanlar, Türkiye'ye göç edince yerleştikleri kalabalık şehirlerde ilk yıllarda bir bocalama dönemi yaşadılar. Genellikle köylerde ve toplumun diğer kesimlerine fazla entegre olmadan kapalı bir hayat yaşayan ve çoğu zaman sorunlarını kendi içlerinde halleden Torbeşler, bu uyum sorununu en çok yaşayan göçmen topluluklardan birisiydi. Bu insanların İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerde fabrikalarda veya başkalarının emrinde çalışmaları ve yaşadıkları evlere kira ödemeleri onları oldukça zorladı.

Torbeşlerin Anadolu'da yaşadıkları bir diğer sorun ise kendilerine "Torbeş" diye hitap edilmesiydi.⁷⁵ Çünkü bu tanımlamadan hoşlanmıyorlardı. Bunun sebebine gelince; bu tabir onlara "üstü başı dağınık, derbeder, serseri, medeniyetten uzak bir insan" anlamlarını çağrıştırıyor⁷⁶ ve aşağılayıcı bir tanımlama olarak görülüyordu. Bazı Torbeşler, Pomak ve Torbeş tabirlerinin Balkanlar'da Hıristiyan nüfus tarafından, Hıristiyanlık'tan İslamiyet'e geçenleri aşağılama sıfatı olarak kullanılmasının, bu hoşnutsuzluğun temelinde yatan sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Bursa'da yaşayan bir Arnavut göçmeni Torbeşler kılıç zoruyla Müslümanlığı kabul ettikleri için Torbeşim demeye utandıklarını ifade etmiştir.⁷⁷

Hem Balkanlar'dan göç eden diğer unsurlar hem de yerli halk tarafından zaman zaman dışlanan Torbeşler, uzun süre kendilerini 'ikili' bir kıskaç içinde hissetmişlerdir. Türkçe konuşamayan ancak kendilerini açık bir şekilde Pomak olarak tanımlayan Müslüman topluluğun, Torbeşlere nazaran daha az uyum ve kimlik sorunu yaşadıkları söylenebilir. Osman-

⁷⁵ Özellikle Yugoslavya zamanında uygulanan psikolojik baskı ve yıldırımlar "torbeş" tanımlamasından utanma olgusunu daha da artırmıştır. Bununla birlikte, "Makedonca konuşan Müslüman bu topluluk" için Makedon Müslümanı (Makedonski Muslimani) veya Müslüman Makedon (Muslimanski Makedoni) gibi tartışmalı ve siyasi anlamlar içeren tamlamaları kullanmak yerine, bu yazıda, artık bilimsel literatürlerde de kullanılmaya başlanan "Torbeş" terimi tercih edilmiştir. Ancak bazen alıntı yapılan kaynakta geçtiği şekilde "Makedon Müslüman" terimi de kullanılmıştır.

⁷⁶ Yusuf Hamza'ya göre; 'Torbeş', tor+beş veya tor+baş'tan gelen Türkçe kökenli bileşik bir kelimedir. Buna göre Torbeş kelimesi, sık gözlü ağ anlamında olan 'torbaşlık' veya toy, işe alışkın olmayan, olgunlamamış, ham, çekingen, utangaç veya acemilerin başı ve a>e vokallerinin değişmesiyle baş>beş olarak 'Torbeş'ten gelmektedir. Bkz. Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 452-453

⁷⁷ Halim Çavuşoğlu, "Bursa'da Yerleşik Yugoslavya-Makedonya Göçmenlerinin Sosyo-Kültürel Yapısı ve Sosyal Bünye ile Bütünleşme Durumu", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 3, S. 10, Yaz 2006, KaraM Yay., s. 140.

lı'nın etkisiyle zorla/gönüllü olarak İslam'ı kabul etmiş bir topluluk olarak tanımlanmak Pomakların da hoşuna gitmiyordu. Ancak onlar kendilerini tanımlayacak bir Pomak kimliğine sahiptiler ve "Pomak" tanımlamasından fazla rahatsızlık duymuyorlardı. Oysa Torbeşler kendilerine Torbeş veya "Makedon Müslümanı veya Müslüman Makedon" denmesinden hoşlanmadıkları için kendilerine diğer etnik gruplarının içerisinde bir kimlik tanımlanması yapılmasına fazla itiraz etmediler. Çoğunluk olarak kendilerinin Türk olarak tanımlanmasını isteseler de yetkililerin kendilerini Arnavut, Boşnak, Gorani veya Pomak kimlikleri altında kaydetmelerine ses çıkarmadılar. Bu durum ayrı bir Torbeş kimliğinin oluşmasında ve Torbeşlerin Torbeş adı altında örgütlenme yönündeki en büyük engel oldu. Torbeşlerle ilgili bilgilere ancak diğer göçmen unsurlara ilgili yapılan çalışmaların içerisinde kısmî olarak rastlamak mümkündür. Bu nedenlerle bugün Türkiye'de yaşayan Torbeşlerin sayısı hakkında sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Bunun bir diğer sebebi de ilk on yıllık dönemde serbest göçmen statüsünde kabul edilen muhacirlerin yardım almamak koşulu ile istedikleri yere yerleşme imkânına sahip olmalarıdır. Böylece iskân programına bağlı kalmaksızın istedikleri mıntıkaya yerleşmeleri diğer topluluklarla birlikte Torbeşlerin yerleşim yerleri ve sayılarının tespit edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Makedonya'da görüştüğüm Torbeşler, çok sayıda Torbeşin Türkiye'ye göçettiğini hatta günümüzde Türkiye'de yaşayan Torbeşlerin Makedonya'daki Torbeşlerden fazla olduğunu ifade etmişlerdir.

Torbeşlerin yaşadığı bu uyum ve kabullenme sorununun toplumsal tabana yayıldığını söylemek mümkün değildir. Toplumun büyük bir kısmı Balkan göçmenlerini Osmanlı'nın mirası Evlad-ı Fatihan olarak görüyorlardı. Bu nedenle göçmenler, yerleştikleri bölgelerdeki yerli halk tarafından genelde sahiplenilmiş ve istisnalar olmakla birlikte himaye edilmişlerdir. Bu anlamda çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus ile kalabalıklaştırılmayı bekleyen boş, yoksul, yaşlı ve viran geniş Anadolu topraklarının⁷⁸ varlığı, yaşanan acıları bir nebze olsun unutturabilmiştir. Bu sorunlarla birlikte hem devlet hem de toplum yeni çözüm yolları da bularak muhacirlerle birlikte yaşama tecrübesi kazanmıştır. Torbeşler sadece gayrimüslimlerle⁷⁹ değil, aynı zamanda Slav, Pomak, Arnavut,

⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro*, II/5 (Mayıs 1932), s. 35.

⁷⁹ Makedonya'da yaşayan Torbeşlerin İslam'ı kendilerine bir kimlik ve koruyucu kalkan olarak seçmelerine karşın, Ortodoks Hristiyan komşuları ile büyük bir uyum ve hoşgörü içerisinde yaşadıkları,

Boşnak, Rum, Ulah kökenli Müslümanlarla tarihsel olarak zaten birlikte yaşama kültür ve tecrübesine sahiptiler. Bu sebeple Anadolu'nun farklı yaşam motif ve biçimleriyle kaynaşmaları çok zor olmamıştır.

6.3. Torbeşlerin Türkçe Konuşamama Sorunu

Balkanlar'dan Anadolu'ya göç eden Müslüman göçmenler arasında, ana dilleri Türkçe haricindeki diller olan birçok topluluk bulunmaktadır. Boşnakça konuşan Boşnaklar, Arnavutça konuşan Arnavutlar, Bulgarca-ya yakın bir dil konuşan Pomaklar ve Makedonca konuşan Torbeşler⁸⁰ bu topluluklara örnektir. Bu durum Torbeşleri diğer gruplara nazaran daha da zorlamış, kendilerini Türk olarak tanımlamalarına karşın Türkçe konuşamamaları, bu topluluğun yerli halk ile uyum sürecinin -tamamen ortadan kaldırmasa da- hissedilir şekilde gecikmesine yol açmıştır. Dil noktasında ortaya çıkan bu sorun Torbeşlerin yeni yerleşim yerlerinde “üstesinden gelmek zorunda oldukları” bir büyük engel olmuş ve ilerleyen zamanlarda kendini derinden hissettirmiştir. Boşnak ve Arnavut gibi etnik olarak Türk olmayan unsurların kültür ve yaşayış tarzlarındaki uyumsuzluğu bir yana bırakacak olursak, Türkçeyi konuşamamaları, Türk toplumu tarafından fazla yadırganmamıştır. Çünkü bu unsurların Türk olmadıkları aşikârdı ve kendilerini kendi kimlikleri ile tanımlıyorlardı. Ancak kendilerini Torbeş ya da ‘Müslüman Makedon’ olarak tanımlamaktan kaçınan ve Türk olduklarını söyleyen bu topluluğun, Türkçe konuşamaması, yeni geldikleri bu ülkede bazı sıkıntılı durumların yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle ilk göçlerle gelen “Torbeş kadınların okul kurumu içerisinde eğitime katılmadıkları, bu nedenle ne Makedonca ne de Türkçe okuma yazma bilmedikleri belirlenmiştir. Erkeklerde ise Makedonya'da en fazla 4 yıl ilkokula devam edebildikleri ifade edilmiştir. Bunun etkisiyle erkekler kadınlardan farklı olarak Türkçeyi öğrenirken okuma ve yazmayı da öğrenebilmişlerdir.”⁸¹ Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, “dil

birbirlerinin kutsal değerlerine son derece saygı gösterdikleri bilinmektedir. Bkz. Karolina Bielenin-Lenczowska, “Visiting of Christian Holy Places by Muslims as a Strategy of Coping With Difference”, *Anthropological Notebooks*, Vol. 15, Issue 3, 2009, p. 31.

⁸⁰ 1935 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen nüfus sayımında 32 bin 661 kişi Pomakça, 29 bin 65 kişi Boşnakça, 22 bin 754 kişi Arnavutça, 18 bin 245 kişi Bulgarca konuştuğunu beyan etmiştir. Bkz. T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, C. 10, Hüsütübiat Basımevi, Ankara 1938-39, s. 64-65. Bu sayımda Torbeşçe veya Makedonca konuştuğunu belirten bir grubun olmaması ilginçtir. Daha önce bahsettiğimiz Torbeşlerin ayrı bir kimlik tanımlamasının yapılmaması sonucu, kendilerini Boşnakça, Arnavutça veya Pomakça (Bulgarca) konuşan grupların içerisine dâhil etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

⁸¹ Cevizci, *agt*, s. 50.

açısından özel ve kamu alanı ayırımına özen göstermişlerdir. Anadilinin kuşaktan kuşağa ev ortamı ve aile bağı içerisinde aktarılmasına karşılık; okul, hastane, vb. devlet kurumlarında hiçbir zaman göçmenliklerinden kaynaklanan bir ayrıcalık beklememişlerdir.”⁸²

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulus-devlet çerçevesinde yürütülen dil politikası da Torbeşlerin bu sorununu daha da pekiştirmiştir. Yetkililerin “uluslaşma” sürecinde uygulamış olduğu kültürel uyuma dayalı ulus-devlet ve yeni bir Türk ulusu yaratma sürecinde önem verdikleri politikaların başında dil geliyordu. Mustafa Kemal’in 5 Şubat 1933’te Bilecik’te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği “Mesele din değil, dildir. Açık olalım: Türk milletinin temeli millî dil ve millî benlik olacaktır” sözünden anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti’nin kimlik inşasında başlıca hedeflerinden biri ortak dil yaratmak olmuştur.⁸³ Türkçe konuşamayan Balkan göçmenleri bu çerçevede üzerinde durulması gereken bir sorun olarak ele alındı ve tüm ana dili farklı olan topluluklar gibi Torbeşler de başlatılan uygulamalardan etkilendi. Çünkü Torbeşlerin ana dillerinin farklılığı, bu amaca ters düşmekteydi. Dolayısıyla, kabul edilebilir standartlarda vatandaş oluşturma düşüncesindeki devlet politikalarının, Torbeşler üzerinde büyük tesiri olmuş ve onların kimlik algılayışını ve kültürel öğelerin kuşaktan kuşağa aktarımını derinden etkilemiştir.

Dönemin önemli ideologlarından Atsız, 1933 yılında öğrencileriyle birlikte gittiği Çanakkale’nin çokkültürlü yapısını ‘melez çehre’ olarak tanımlamış ve “Afrikanın ortasından kapkara bir zenciye al; üç yaşında Türkiye’ye getir, Türkçeyi mükemmelen öğrensin... Başka dil bilmesin ve ben Türküm desin... Bu Türk müdür?”⁸⁴ sözleriyle Balkan göçmenlerinin mükemmel Türkçe öğrense bile gerçek Türk olamayacağını ileri sürmüştür.

Türkçe konuşamayan Türk vatandaşlarına yönelik yürütülen çalışmalarda, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyalarının büyük bir rolü olmuştur. İlk kez 1928 yılında başlayan ve asıl 1930-1940 yılları arasında gerçekleşen bu kampanyalar, hem Gayrimüslim vatandaşları hem de Türkçe bilmeyen Müslüman vatandaşları hedeflemiştir. 1937 yılında bazı belediyeler, kendi sınırları içinde “Türkçeden başka dillerin konuşulma-

⁸² Cevizci, *agt*, s. 44.

⁸³ Şerif Mardin, “Adlarla Oynamak”, *Kültür Fragmanları - Türkiye’de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.137.

⁸⁴ Nihal Atsız, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul, 1933, s. 7-8.

sını yasaklama” kararı almış ve kamuya açık yerlerde Türkçe dışında dil konuşanlara para cezası kesilmiştir.

Bu kampanyalardan Torbeşlerin de etkilendiği muhakkaktır ama bunun yarattığı baskının Torbeşler arasında çok ağır bir şekilde hissedildiği de söylenemez. Belki halk arasında ufak tefek sürtüşmeler yaşanmışsa da devlet politikaları anlamında çok ciddi baskılardan söz etmek mümkün değildir. Sonraki yıllarda Torbeşlerin dil probleminin, onların Türk ulusu ile kaynaşması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olması yolunda bir engel teşkil etmeyeceği kanaatine varıldı. Dilleri farklı olan Müslüman toplulukları dinlerinden ötürü ‘içimizden birileri’ olarak tarif eden Gökalp şu sözleriyle, Makedonca konuşan Torbeşlerin sırf Müslüman oldukları için -sebebini vermese de- bir şekilde Türkçe konuşacaklarını öngörmüştür: “Milleti meydana getiren fertler, bugün milletin diliyle konuşanlar değildir. Yarın bu dille konuşacak olanlar bu zümrenin içindedir. Mesela bugün Pomaklar Bulgarca, Girit’teki Müslümanlar Rumca konuştuıkları hâlde yarın Müslümanlığın tesiriyle Türkçeyi öğrenecekler ve bugünkü dillerini terk edeceklerdir. O halde bir milletin fertleri yalnız dilleriyle değil, dinleriyle de belli oluyor.”⁸⁵ İşin gerçeği ilerleyen zamanda bu sorunun tedrici olarak aşıldığı ve Torbeşlerin Türkçe öğrenme konusundaki gayretlerinin uyum sürecini kolaylaştırdığı görülmektedir.

Torbeşlerin kendilerini Türk olarak kabul etmelerine karşın niçin Türkçe konuşamadıkları ve anadillerinin Makedonca olmasının nedenleri ayrı bir tartışma konusudur. Atalarının Konya’dan geldiklerini iddia eden bu insanlara niçin Türkçeyi konuşamadıkları sorulduğunda verilen cevap şu şekildedir: “Osmanlılardan sonra okullar kapatıldı. O zamanlar buna direnen 600 kişi öldürüldü. Baskıdan kurtulmak için Makedon dili benimsendi. Yoksa, iş vermediler”⁸⁶ Gerçekten de 1912 yılından sonra isimleri ve etnik kimlikleri çeşitli kereler değiştirilen ve Slav unsurlar içinde asimile edilmeye çalışılan Torbeşler, Makedonca öğrenmeye ve konuşmaya zorlanmışlar, örneğin 1927 yılında Sırp Krallığı askerlerinin Jirovnitsa Köyü’nü işgalinin ardından okulda Türkçe eğitime son vermişlerdir. 1945’de kurulan komünist yönetim tarafından Yugoslavya toprakları içerisinde bir “Makedon Milleti” kavramı oluşturulmuş, Sırp ve Bulgar halklarından ayrı, özgün bir Makedonya kültürü yaratılmasına özen gösterilmiştir. Bu

⁸⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974, s. 63.

⁸⁶ Oran, *agm*, s. 118-119.

amaçla yeni bir yazı ve yeni bir dil yaratılmış ve okullarda bu yazı ve dil öğretilmeye başlanmıştır.⁸⁷ Bu dil Sırpçadan çok Bulgarcaya yakındı. Bu çerçevede “Yugoslavya’nın kurulduğu ilk yıllardan itibaren tecrit örüntüsüne mahkûm edilen Torbeşler’in, Türk dilinde eğitim almalarına hiçbir zaman izin verilmemiş ve bunların hemen hemen tamamının anadili önce Sırpça, Bulgar işgali döneminde Bulgarca, Makedonya Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla da Makedonca olarak yerleşmiştir.”⁸⁸

7. Torbeşlerin Türk Kimliği Altında Entegrasyon Süreci ve Yaşanan Sıkıntılar

Diğer göçmenler gibi Torbeşler de sosyolojik, siyasi, ekonomik, etnik ve psikolojik anlamda “ortada bir yerde bulunmanın” sıkıntılarını yaşamışlardır. Aynı anda, belli bir coğrafyaya gelip yerleşen bir yabancı olmakla, kopup geldikleri yere ait olmak arasında bocaladılar. Gerçekte diğer göçmenler de kendilerinin hangi kültüre ait olduklarına karar verme konusunda zorlanıyorlardı. Yugoslavya’da Müslüman oldukları için azınlık muamelesi gördüler. Hıristiyan topluluklardan ayrı bir kategoride değerlendirildiler ve Osmanlı’nın kalıntıları olmakla suçlandılar. Onlar da kendilerini Osmanlı’nın varisleri olarak algıladılar. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti’ni Osmanlı’nın bir devamı olarak gördüler ve kendilerini buldukları ülkelerden daha çok Türkiye’ye yakın hissettiler. Balkan uzmanı Eran Fraenkel’e göre, “Makedonyalı Müslümanlar [Torbeşler] hiçbir zaman Makedonyalılık adına İslam’ı geri plana atmamışlardır. Aksine, çoğu kez kendi Slavlıklarını reddetmişler ve Slav olmayan bir İslam kimliğini benimsemişlerdir.”⁸⁹ Bu durumu “Osmanlı mirasının Türk etkisine dönüşmesinin açık bir örneği” olarak niteleyen Todorova, “yirminci yüzyıl içinde Balkanlar’dan ayrılarak Türkiye’ye göç eden Müslümanların bu ülkede yalnızca Müslüman unsurlar olarak kalmamalarına, fakat Türk olarak asimile olmalarına”⁹⁰ dikkat çekmektedir.

⁸⁷ Mustafa Kahramanyol, *Türkiye’den Makedonya’ya Bakış; Düünden Bugüne Makedonya Sorunu*, (Der. Murat Hatipoğlu) Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 160.

⁸⁸ Çavuşoğlu, *agm*, s. 132. Günümüzde TİKA Üsküp Koordinatörlüğü tarafından özellikle Reka bölgesinde açılan Türkçe kurslarına Torbeşler tarafından yoğun ilgi gösterilmektedir.

⁸⁹ Eran Fraenkel, “Turning a Donkey into a Horse: Paradox and Conflict in the Identity of Makedonian Muslims” in *Balkan Forum*, Vol. 3, No. 4 (13), Skopje-Macedonia, (December 1995), pp. 153-163.

⁹⁰ Maria Todorova. “The Ottoman Legacy in the Balkans”, *The Balkans: A Mirror of the New International Order*, (Günay Göksu Özdoğan and Kemal Saybaşılı, eds.), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1995, s. 72.

Bundan sonraki süreçte hükümetler, bazı şartlar koşarak Türkçe konuşmayan göçmenlerin Türk kültür ve diline uyum göstermesini mümkün olduğu kadar kolay gerçekleştirmek için çeşitli tedbirler aldılar. Bu amaçla göçmenlerin mesleki ve etnik özelliklerinin yanısıra geldikleri yerin coğrafı ve ekonomik özellikleri de dikkate alınarak yerleşimleri sağlanmaya çalışıldı. Ayrıca hükümet, göçmenlerin belirli bir bölgede yoğunlaşmasının asimilasyonu daha da güçleştireceğini öngörüyordu. Türklerin yaşadığı yerlerde göçmenlerin en fazla %20 oranında olmaları, sosyal yapıya herhangi bir tehdit oluşturmadan asimile olmalarını sağlamak için konulmuş bir sınırlamaydı. 1930 yılında İçişleri Bakanlığı, yayımladığı gizli bir genelge ile “yabancı lehçeli Türklerin anadilleri Türkçe kılınmak suretiyle Türk camiasına kazandırılması” için valilere çeşitli talimatlar vermişti. Buna göre valiler, Türkçe konuşmayan göçmenlerden oluşan köy veya mahalle kurulmasını önlemek, Türk kızlarını Türkçe konuşmayan Türklerle evlenmeye özendirmekle görevliydi.⁹¹ Hatta bakanlık Türk kültürüne sahip olmayan veya böyle olduğu halde Türkçe konuşmayan göçmenlerin ülke içinde dağıtılması veya vatandaşlıktan çıkarılması yetkisine de sahipti. Valiler ayrıca “Türkiye’de yabancı lehçeyle konuşanların kıyafetlerini, şarkılarını, oyunlarını, düğün ve diğer geleneklerini kötü göstermek, bu kişilerin ve ailelerinin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, onları hiçbir zaman Boşnak, Tatar, Çerkez, Laz, Kürt, Abhaz, Gürcü, Türkmen, Pomak, [Torbeş] v.b. diye adlandırmamak, köylerin o lehçelerdeki isimlerini değiştirmek, evlerinde ve aralarında Türkçe konuşmaya zorlayarak onlara yürekten ‘Türküm’ dedirtmekle” de görevliydi.⁹² Böylece Cumhuriyet’in ilk yıllarında Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti çeşitli zamanlarda illere gönderdikleri yazılarla bölgelerinde ne kadar Türkçe konuşmayan göçmen yaşadığına dair bilgileri talep etmişler ve bu bilgiler doğrultusunda göçmenleri Türkiye’den ayrılan azınlıkların boşalttıkları yerlerde iskân etmek üzere planlar yapmışlardır.⁹³

Bütün bu uygulamalara karşın Torbeşlerin Müslüman kimliği onların entegrasyon sürecinde anahtar rol oynamıştır. Zorla topraklarından kopartı-

⁹¹ “İskana Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi” uygulamasına ilişkin Gizli Genelge.No:1/28(Ankara 1930) aktaran Ahmet Yıldız, “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*”: *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 289.

⁹² Yıldız, *age*, s. 289.

⁹³ Erol Ülker, “Assimilation of the Muslim Communities in the first Decade of the Turkish Republic (1923-1934)”, *European Journal of Turkish Studies*, (2007), para. 29, <http://ejts.revues.org/822>. Erişim: 28.04.2014.

lan bu insanların yeni yerleşim yerlerinde kolayca asimile olmasının, onları göçe zorlayan geçmişteki kötü hatıralarını unutmaya çabasından kaynaklandığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Türk kimliği altında geldikleri bu ‘yeni vatan’da kabul edilme-benimsenme çabası ve yerli ahalideki bazı önyargılarla mücadele etme endişesi, Balkan göçmenlerinin Türkiye’de bazen keskin bir Türk milliyetçiliği söylemine de sarılmalarına yol açtığı da olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Torbeşler gibi Türkçe konuşamayan/Türk olmayan Balkan göçmenlerinin Türk toplumu ve hükümetleri tarafından kabul ve destek görmesinde Osmanlı’nın bir mirası olmaları ve Türklük bilincine sahip olmalarının yanısıra bu insanların Türk ekonomisine doğrudan ve dolaylı olarak yaptığı büyük katkı da önemli rol oynadı. “...ulusun etnik tanımına duydukları inanca ters düşse de, Kemalistler İslamiyet’in Türkiye’de ulus inşasında, özellikle de Türk olmayan Balkan Müslümanları açısından oynadığı rolün farkındaydı. Türkler gibi Balkan Müslümanları da Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk-Müslüman etnik özelliklerini paylaşıyorlardı. Ayrıca bu insanlar Anadolu Müslümanlarından daha eğitilmiş, daha zengindi. Dolayısıyla, Kemalistler ideolojik, demografik ve iktisadi gerekçelerle ülkenin kapılarını Balkanlar’dan gelen Müslüman göçmenlere açtılar. Ankara Balkanlar’dan Müslüman göçünü faal olarak teşvik etti...”⁹⁴ Atatürk 1 Mayıs 1920’de TBMM’de yaptığı bir konuşmada Türk toplumunun çeşitli İslâmî öğelerden oluştuğunu belirterek şunları söylemiştir. “Bu toplumu oluşturan her bir İslâm ögesi, bizim kardeşimiz ve çıkarları tamamiyle ortak olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarında bu çeşitli İslâmî unsurlar ki; vatandaşlıklar, birbirine karşı, karşılıklı saygı ile uyumludurlar ve birbirlerinin her türlü hukukuna, ırkî, sosyal, coğrafi hukukuna daima uyumlu olduğunu tekrar ettik ve doğruladık ve hepimiz bugün içtenlikle kabul ettik. Bundan dolayı çıkarlarımız ortaktır. Kurtarılmasına karar verdiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil hepsinden oluşmuş bir İslâm ögesidir. Bunun böyle kabul edilmesini ve yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ediyorum.”⁹⁵ Burada vurgulanması gereken nokta; bir ulus yaratmaya çalışan Atatürk ve arkadaşlarının, dışlayıcı değil kapsayıcı olmak zorunda olmasıydı. Eğer

⁹⁴ Soner Çağaptay, “Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din,” içinde *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma* (ed. Haldun Gülalp), Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 93-94.

⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (Bugünkü dille yayına hazırlayanlar: Ali Sevim, M. Akif Tural ve İzzet Öztoprak), <http://atam.gov.tr/turk-milletini-olusturan-musluman-unsurlar-ogeler-hakkinda/> Erişim: 26.12.2012.

Türk ırkçılığı yapsalardı; Türkçe konuşamayan etnik grupları dışlamaları gerekecek, böylece de ellerinde bir avuç Anadolu Türk'ü kalacaktı. Onun yerine Müslüman olmak şartıyla her türlü etnik grubu “Türk” kabul ettiler. Bu anlamda dışlayıcı değil, kapsayıcı oldular. Irkı saflaştırmak yerine, ulusu homojenleştirmeye çalıştılar.

Gerçekte, bir ölçüde kendiliğinden işleyen sosyoloji kanunları, bir ölçüde de Cumhuriyet'in bu kanunlara ve sosyolojik gerçeklere uygun ve asla zorlama içermeyen çabaları, göçmenlerin yerli ahalinin yerleşik kültürü ile uyum sürecinin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına yol açmıştır. Bugün artık örneğin aralarında Torbeşlerin de bulunduğu Yugoslavya-Makedonya bölgesi göçmenlerinin torunlarını “grup” olarak tespit edebilme olanağı kalmamıştır.⁹⁶ Aynı şekilde bunlar arasında yer alan (ve o dönemde Türkleşen ve Türklerle biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan kesimleri bir yana) Arnavut bilinci taşıyan Arnavut kökenlilerin torunları için de geçerlidir.⁹⁷ Kısaca Torbeşler de dâhil tüm bu göçmen grupları, başlangıçta belirgin olan ilk yerleşim yerleri, mahalleleri ve taşıyıcısı oldukları az-çok farklılaşmış kültür unsurları itibarıyla, tüm sosyo-kültürel yapıya dâhil olmuş ve tüm sosyal bünye ile bütünleşmiş bulunmaktadır.

Bu bütünleşmenin bir boyutu evlilik bağıyla gerçekleşmektedir. Makedonya'da Torbeşler arasında köy içinden evlenilmesi (Endogami) yaygın bir adet iken⁹⁸ Türkiye'de katı bir tavır takınmayarak “egzogami” yani dıştan evlilikler yaptılar ve bu evliliklerin getirdiği akrabalık bağlarıyla buldukları her yerde yerli halkla kaynaştılar. Örneğin İzmir'de yaşayan “Vranofçalıların kuşaklar arasında tercihlerinin giderek farklılaştığı görülmektedir: 1. kuşak içinde %100 göçmen [Torbeş] tercih edilmişken (ki köy yaşamı içinde bu doğal bir seçimdir), 2. kuşak içinde göçmenle yapılan evliliklerin oranı %85'tir. 46 kişiden 7'si yerli ile evlenmiştir (%15). 3. kuşak içinse bu oran %60'a inmiştir. 42 kişiden 17'si yerli ile evlenmeyi seçmiştir. (%40)”⁹⁹

⁹⁶ Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 'Kitlesele' Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi”, s. 164

⁹⁷ Çavuşoğlu, *agm*, s. 165

⁹⁸ Ancak Torbeşler arasında öteden beri akraba evliliğinin kesinlikle yasaktır. Burada kural şöyledir: Kan bağı esasına göre, aynı nine ve dededen çoğalan üç kuşak içinde (dördüncüden itibaren) evlenmek yasaktır. Bkz. Cevizci, *agt*, s. 54-55.

⁹⁹ *Agt*, s. 51.

8. Torbeşlerin Kültürel Asimilasyonu ve Kimliklerini Kaybetmeleri

Osmanlı döneminde Balkanlar'da milliyetçilik, dinî çerçevede tanımlanan bir olguydu. Türkçe konuşamayan/anadilleri farklı olan Müslüman göçmenlere göre Türkiye Osmanlı'nın bir devamı idi. Bu nedenle Türkiye'de yaşamlarını sürdürebilmek için herhangi bir zorlukla karşılaşmayacaklarını ve rahat bir yaşam sürebileceklerini düşünüyorlardı.¹⁰⁰ Ancak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e farklılık arzeden millet/milliyetçilik yaklaşımı bazı sınırlı kabul/uyum sorunlarının yaşanmasına yol açmıştır. "Göçmenlerin çoğu Türkiye'ye gelmeden önce çok içten bir şekilde karşılanacaklarını ve kolayca asimile olmayacaklarını düşünüyorlardı. Burada altı çizilmesi gereken husus göçmenlerin zihinlerinde göç sonrası bazı karanlık hatıralar mevcut olsa da onların milliyetçi yaklaşımları kültürel anlamda asimilasyonlarını uzun vadede kolaylaştırdı. Ancak kısa vadede karşı-özcü tavırları onları yerli halktan farklılaştırdı. Göç olgusu kendi içinde birçok zorunluluğu barındırsa da ve bu göçmenler çoğu zaman yalnız başlarına kalsalar da, bu durum onları 'ötekine' daha da yaklaştırdı. Her bir göçmen kendilerinden önce göç edenlerin özellikle de akrabalarının yanına yerleşti. Evliliklerini de göçmenler arasında yaptılar. Göçmenler bu şekilde bir özcü paradigma geliştirerek çocuklarının kendi kültürlerinin dışındaki çocuklarla karışmasını istemediler."¹⁰¹ Bu çerçevede İzmir gibi Torbeşlerin daha yoğun yaşadıkları yerlerde kültür ve geleneklerini yaşatma konusunda daha duyarlılık gösterdiler. Düğünlerde, yemeklerde, eğlencelerde, çarşı-pazarda geleneksel kültür öğelerini yaşatmaya çalıştılar.

Ancak Torbeşlerin kültürel asimilasyona karşı bu direnişi çok fazla sürmedi ve sonraki yıllarda sahip oldukları kültür ve gelenekten uzaklaşmaya başladılar. Balkanlar üzerine çeşitli araştırmaları olan Yıldırım Ağanoğlu'na göre Yugoslavya'dan gelen çeşitli kültürleri beraberinde getiren göçmenler, Boşnaklar, Arnavutlar, Torbeşler, Pomaklar, Goranlar vs. asimile olmakta ve kendi geleneklerini unutmaktadır. "Hatta birçoğunun aile fotoğrafları bile yoktur. Geçmişini bilmeyen bir insanın geleneklerinden söz edebilir mi? Yugoslavya'dan gelen ilk nesle sorsak, bize Yugoslavya'nın Makedonya bölgesinde bulunan Üsküp'ten göçtüm diyebilir. Onun çocuklarına sorsak bize babalarının Üsküp'ten göçtüğünü söylerler. Üçüncü nesile sorsak sadece Yugoslavya'dan bahsedecektir. Çünkü yazılı hiçbir kültürümüz yok. Bu kültürel asimilasyon, yerli ahalinin dışlamala-

¹⁰⁰ Şen, *agt*, s. 135.

¹⁰¹ *Agt*, s. 90.

rına karşı göçmenlerin gösterdikleri bir tepki olarak yorumlanabilir. Bütün göçmenler kendilerine göre haklı gerekçelerle Türkiye'ye göç edebilmek için kendilerini Türk olarak tanımladılar. Kısaca, bir yanda kendilerini yerel ahali ile aralarında hiçbir fark olmadığını altını çizdiler. Bu durum onların sosyal, siyasi ve ekonomik hayatlarında kendilerini tanımlamalarını zorlaştırdı. Yerel ahali tarafından 'öteki' olarak tanımlanmamak için kendilerini kabul ettirmeye çalıştılar. Üstelik şurasıda dikkat çekicidir ki bazı göçmenler kendilerini 'yerel halk' olarak tanımlayarak diğerlerini dışlama hakkını kendilerinde gördüler.¹⁰²

Torbeşlerin sahip oldukları kültür ve gelenekten uzaklaşmaya başlamalarının en belirgin gözlemlendiği kurumlardan birisi aile yapılarıdır. Kentleşmeyle birlikte geniş aile yapısı değişmeye başlamıştır. "İlk göç edenler, Vranofça'daki adetlerini sürdürmüş geniş aile yapısını yaşatmıştır. Bu geniş aileler, aynı evde de aynı bina da yaşayabilir. Aile, erkek çocuğa ev yaparak evlendiği zaman yanında kalmasını sağlar. Bu ev de genelde kendi evlerinin üzerine 2. veya 3. bir kat çıkarak yapılmaktadır. Göçmenler son kuşağa kadar çoğunlukla göçmenlerden kız alıp verme eğilimini sürdürmüşler, sayıca az oranda olsa da 'yerli' yani Makedonya göçmeni olmayanlarla da evlilikler görülmektedir. Yerli ile yapılan evliliklerde, örneğin gelin yerli ise erkek tarafının ailesiyle oturduğu için, Makedoncayı başta kayınvalidesi olmak üzere herkesten duyarak öğrenir. Erkek yerli ise, bağlar zayıfladığından dil konusundaki aktarım da azalır. Aile içinde demokratik bir yapılanma hâkim, kadının düşüncelerine değer verilir. Göçmen aileleri birbirine bağlı fakat aynı zamanda mesafelidir."¹⁰³

Yeni yapılan evliliklerde de bu değişimin izleri görülmektedir. Genç nesil Torbeşler evlendiklerinde ayrı konutlara çıkarak kendi çekirdek ailelerini kurma eğiliminde oldukları görülmektedir. Torbeşler, "evli kadınlara eşlerinin adının sonuna -itsa eki koyarak hitap ederler. Örneğin; görüşme yaptığımız Fazilet Demirhat'tan bahsedileceğinde göçmenler ona Şabanitsa demektedirler. (Süleymanitsa, Meme(d)itsa... gibi). Bu yaygın kullanım da göçmenlerin ata erkil bir yapılanma içinde olduklarını göstermesi bakımından ilginç ve özgündür. İzmir'de ilk dönemlerde daha kendi aralarında bir yaşam sürdükleri için, bu âdetler bir ölçüde devam ettirilmiştir. Günümüzde evlenme yaşı yükselmiş ve evlenecek olanlar söz sahibi olmuşlar-

¹⁰² *Agt*, s. 124.

¹⁰³ Cevizci, *agt*, s. 52.

dır. Gençler kendi uygun bulduklarıyla evlenmektedirler. Görücü usulüyle evlilikler büyük oranda azalmış. Bir kuşak önce gelin ya da damadın göçmen olması arzu edilirken, bugün artık gençler için daha başka kriterler (Eğitim durumu, mesleği..) öncelikli olmuştur. Göçmenler yaşlılarına çok büyük saygı duyarlar, şimdilerde yaşlılar evliliklerde belirleyici konumda olmasalar da, kız isteme esnasında aile büyükleri hazır bulunur, onayları alınır, elleri öpülür.”¹⁰⁴

Torbeşlerin yaşadığı bu hızlı kültürel değişim, geçmişinden ve geleneklerinden uzaklaşma olgusu en fazla dilde kendini göstermektedir. “Vranofçalılar başka bir anadille göç edip geldiklerinde, ilk başta farklı olarak algılanmışlardır ve ilk kuşaktan itibaren kısa zamanda Türkçeyi kullanabilme başarıları dil açısından asimile oldukları tezini doğurmaktadır. 3. kuşak her ne kadar Makedonca’yı büyük oranda anlayabilse de etkili bir şekilde konuşabilenlerin sayısı azalmaktadır. Ancak üstüne basa basa ifade ettikleri, kendimizi tepeden tırnağa Türk hissediyoruz gerçeği dildeki farklılaşmanın göçmenler tarafından, zaman ve mekânla ilgili bir konuymuş gibi algılanmasına neden olmaktadır. “Biz Müslümanız” ve “Biz Türküz” tanımlamalarını kendileri ifade ettikleri için, örf adet gelenek olarak kabul edip sürdürmeye çalıştıkları davranış kalıpları buradakilerle çatışmadığı, çelişmediği için birincil ve ikincil bütünleşmeyi hızlı bir şekilde yaşamışlardır. Vranofçalılar sosyal ve kültürel bütünleşme sürecini dildeki farklılaşmaya rağmen kısa zamanda gerçekleştirmişlerdir. Bunda dinî ve millî benzerlikler ağır basmaktadır. Normatif bütünleşmede problem sadece dilsel açıdan söz konusu olmuş ancak bu açıdan da bütünleşme görülmüştür. Yaptığımız görüşmelerde “Anadiliniz nedir?” sorusuna verilen yanıtlar bu konuya ışık tutmaktadır. 1. ve 2. kuşağı oluşturan toplam 58 kişi anadilini Makedonca olarak belirtmişken, 3. kuşak anadilini Türkçe (ve Makedonca) olarak ifade etmiştir. Burada anadili ilk öğrendikleri ve kendilerini en kolay ifade edebildikleri dil olarak düşünülmüştür. Görüştüğümüz 2. kuşak katılımcılardan 11’i Makedonya’da doğmuş ve göç hareketini hatırlamayacak kadar küçük yaşta göç etmişlerdir. Bu nedenle tüm 2. kuşak için şu tespit yapılabilir. Aile içi etkileşim süreciyle Makedonca’yı anadili olarak öğrenirken, aynı öğrenme süreci içinde Türkçeye de hâkim olmuş bir kuşaktır. 3. kuşak ise çoğunluğu Makedonca’yı anlamakta ancak etkili biçimde konuşamamaktadır. Dilin kuşaklar arası aktarımı yavaşlamıştır. 2. kuşağın bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenebilir: “Anadilimiz Ma-

¹⁰⁴ *Agt*, s. 53.

kedonca olsa da bizler Türk'üz. Kendimizi öyle hissettiğimiz için Türkçe konuşmaktan da, öğrenmiş olmaktan da bir sıkıntımız olamaz. Ama bizler aynı zamanda göçmeniz de. Makedonca bize mirastır, mirası korur gibi korumak bize düşer."¹⁰⁵

Örneğin genelde Torbeşlerin yaşadığı bir mahalle olan İzmir Yeni-mahalle'de Türkçe ve Makedonca günlük hayatta harmanlanarak, bazen argolaşarak kullanılmaktadır. Ancak Torbeşlerin toplu yaşadıkları yerlerde yaşatmaya çalıştıkları bu durum, dağınık bir şekilde yaşayan Torbeşler için çok geçerli değildir. Bunun en büyük göstergesi de özellikle Türkiye'de doğan yeni nesil Torbeşlerin anadillerini öğrenmemesi veya kullanamamasıdır. Dildeki bu kopuş büyük şehirlerin getirilerinden nasibini almış Torbeşlerin dilleri ile birlikte kültürlerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Son yıllarda bazı Torbeş dernekleri geleneksel ve kültürel değerlerini koruyabilmek için çocuklarına Makedonca öğretmek üzere Makedonya'dan eğitimci getirme çabalarına girişmişlerdir. "Torbeş göçmenlerin evlerinde, Türkçeyi çocuklarıyla birlikte öğrenen yaşlılar bugün itibariyle Türkçeyi anlayıp, konuşabilmekte ancak kendi aralarında Makedonca konuşmanın kolaylarına geldiğini ifade etmektedirler. Nine ve dedeleriyle birlikte büyüyen yeni nesil göçmen çocukları da Makedoncayı öğrenmektedir. Ancak evde yaşlı yoksa çocuğun sadece anne ve/veya babasından Makedonca öğrenmesi zorlaşmakta, giderek anlayan ve konuşan sayısı azalmaktadır. Mahallenin bakkalı, manavı, kahvehanecisi göçmen olduğundan sokakta da Makedonca konuşanlara rastlamak mümkündür. Ancak göçmenler geldikleri ilk günden itibaren okulda, hastanede dillerinin döndüğünce Türkçe konuşmaya gayret etmişlerdir. Bu da göçmen grubunun altı çizilmesi gereken bir diğer özelliğidir. Yugoslavya'da kendilerini azınlık bir grup olarak hissettikleri bir dönemde, savaş ve işgallerin ardından geldikleri Türkiye'de kendilerini hiçbir zaman azınlık olarak hissetmemişler, devletin bölünmez bütünlüğüne bağlı olmuşlardır."¹⁰⁶

Türkçe konuşamayan diğer göçmen unsurlara nazaran Torbeşlerde yaşanan bu hızlı kültürel asimilasyon ve geleneklerinden uzaklaşma olgusunu çeşitli faktörlerle açıklamak mümkündür. Birçok Torbeş bunun nedeni olarak geçmiş yıllarda gerek diğer göçmenler gerekse Türk halkı tarafından kendilerine yaşatılan gizli/açık dışlanmışlık duygusunu vurgu-

¹⁰⁵ *Agt*, s. 35-36.

¹⁰⁶ *Agt*, s. 60.

lamaktadır. Torbeşlerin kendi kimliğinden kaçışın ve büyüklerin bu dili aktarmamasının temelinde Makedonya’da yaşadıkları “kabul görmeyen ve dışlanan müslüman bir halk” olma sendromunun Türkiye’de de aynen devam etmesi endişesi yatmaktadır. Bu olumsuz tabloda Torbeşlerin diğer Balkan göçmenlerinde mevcut olan daha topluca ve birlikte yaşama olgusundan mahrum olmasının da büyük payı vardır. Diğer yandan, Torbeşlerin ana dillerini çocuklarına ve torunlarına miras bırak(a)mamasının nedeni, kendi aralarında rahat konuşmaktan çok, Makedonca konuşmaktan utanmalarındır. Zaten uyumlu bir topluluk olarak bilinen Torbeşlerin gerek yeni geldikleri toplumun genel atmosferi gerekse bu ortama uyum gösterme konusundaki olağanüstü çabaları konuştuıkları, bildikleri pek çok şeyi, kendilerini özel kılan, belki de dilbilimsel açıdan incelse büyük katkılarda bulunabilecekleri şeyleri unutmalarına yol açmıştır. Kendi kimliklerini unutma/uzaklaşma sebeplerinden bir diğeri de Türkiye’deki diğer göçmenler için de söylenen göçmenlerin aslında Osmanlı döneminde Karaman’dan Balkanlar’a iskân edilen Türklerin torunları oldukları yönündeki görüştür. Böyle bir durumda okulda, sokakta aslen Torbeş, Boşnak, Arnavut v.s değil de Karaman Türkü olduğu kanısına varan çocuk bilinçaltında aile dilinden uzaklaşarak asli kimliği olarak algılamaya başladığı Türk kültürüne adapte olma sürecini hızlandırmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’deki ilk yıllarında Türkçelerinden dolayı dalga geçilen büyükler, kendi yaşadıklarını çocukları, torunları yaşamamın diye Türkçeye daha ağırlık verip kendi dillerini kendileri de yabancılaştırmışlardır. Ayrıca Türklerle yapılan evliliklerde gelinin/damadın Makedonca konuşmaması bu unutma sürecini hızlandıran başka bir unsur olmuştur.

Bu noktada Türkiye’ye yerleşen Arnavut bir göçmenin söylediği şu sözler Türkçe konuşamayan diğer tüm göçmenler gibi Torbeşlerin de kendi kimliklerini koruyarak ancak Türk toplumuna uyum gösterilmesi gerektiğini vurgulaması açısından anlamlıdır. “Manastır’da onsekiz tane Müslüman köy vardı, Türk, Pomak (Torbeş), Arnavut köyleri. Bu nedenle kimse ben gerçek Türk’üm, Pomak’ım veya Arnavut’um diyemez. Çünkü onların hepsi Müslüman ve birbirleriyle evlendiler. Burada önemli olan, Osmanlı’dan kalan bir miras olarak Müslüman kimliğinin Türk kimliğine eşit olması ve Yugoslavya’da Türk kimliğinin Müslüman kimliğine eşit olmasıdır. Benim ana dilim Arnavutça ancak ben kendimi Arnavut kökenli bir Türk olarak tanımlıyorum... Arnavutlar ve Türkler çok şeyi paylaştılar fakat biz Türkiye’ye göç ettik ve şimdi Türk vatandaşız. Türkiye’de Türk kimliğimizin altını çizmeliyiz. Şa-

yet bazıları bu kurala uymuyorsa Türkiye'ye göç etmemesi gerekirdi. Ben onların Yugoslavya'da kalmalarını dilerdim.”¹⁰⁷

9. Sonuç

Günümüzde Makedonya'da ve dünyanın farklı topraklarında yaşayan önemli sayıda Torbeş vardır. Bu makalenin konusunu Türkiye'ye göç etmiş olan Torbeşler oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son elli yılında başlayan Balkanlar'dan Türkiye'ye göç olgusu Cumhuriyet'in ilk kırk yılında da dalgalar halinde devam etmiştir. “Balkan Türklerini, Müslüman Arnavutları, Boşnakları, Torbeşleri ve Pomakları Balkanlar'dan Türkiye'ye taşımış olan bu göç dalgaları günümüz Türkiye'sinde yaklaşık 7 milyon olarak tahmin edilen Balkan kökenli bir nüfus yaratmıştır. Türkiye'deki Balkan kökenli insanlar, geride bıraktıkları akrabaları ile ilişkileri ve bağları günümüzde de devam ettirmektedirler. Dolayısıyla, Türkiye ile Balkan ülkeleri ve milletleri arasında sıkı ve canlı ilişkiler mevcuttur.”¹⁰⁸ Balkan göçmeni insanlar gerek Osmanlı'nın yıkılış döneminde gerekse Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra devletin ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılamada önemli bir kaynak teşkil etmiş ve bu insanlar da Türkiye şartlarına kolaylıkla uyum göstermişlerdir. Günümüzde bu gruplar özellikle kurdukları sivil toplum örgütleri ile ülke siyasetine ve dış politikasına dolaylı olarak etki etmektedirler. Dolayısıyla Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında sürekli dinamik bir ilişki bulunmakta ve Türk dış politikasında önemli rol oynamaktadır. Ancak birçok göçmen grubu seslerini çeşitli platformlarda duyurma imkânına sahipken, Torbeşlerin sesleri çok cılız çıkmakta ve varlıkları fazla hissedilmemektedir. Bu olumsuz tabloda, Torbeşlerin diğer göçmen gruplara nazaran sayıca çok az olmalarının büyük rolü vardır. Ancak bunun asıl sebebi Torbeşlerin kendilerini tanımlayacak uygun bir “isim” ve “kimlik” tespiti yapamamaları, bu durumun ise onları diğer göçmen unsurlar arasında erimeye ve başka bir kimlik altında kendilerini tanımlamaya itmesidir.

Torbeşler Türkiye'ye göç ettikten sonra yaşadıkları çeşitli sorunları aşarak Türk toplumuna kolayca uyum sağlamış bir topluluktur. Sosyal ve ekonomik bakımdan çok daha kötü koşullardan kaçarak gelen bu insan-

¹⁰⁷ Şen, *agt*, s. 97-98.

¹⁰⁸ Tekirdağ Valiliği, Doğu-Batı Trakya Belediyeler Birliği ve TASAM işbirliği tarafından 24-26 Nisan 2008 tarihlerinde Namık Kemal Üniversitesi'nde düzenlenen “*Balkan Milletleri Arası Etkileşim*” konulu “*Uluslararası Balkan Kongresi*” Sonuç Bildirisi, <http://www.tasam.org/FileDownload.ashx?p=Etkinlik&i=28&f=DEKLARASYON>. Erişim: 20.04.2014

lar, kendilerini Türk olarak kabul ettikleri ölçüde, Türk toplumuyla bütünleşmeleri hızlı ve başarılı olmuştur. Bu katılım tamamıyla bu topluluğa özgü sosyo-psikolojik ve kültürel nedenlerle gerçekleşmiştir. Böylece bu insanlar yaşadığı sosyal çevre itibariyle karşılına çıkan “öteki olma handikabını” rahatlıkla aşmış ve sosyal bir kimliğe sahip olmuşlardır. Torbeşlerin Türkiye’ye göç ettikten sonra yaşadıkları en önemli sorun olan dil sorununu, yaşadıkları sosyal çevrenin koşullarına da bağlı olarak, bir süre sonra Türkçe öğrenerek aşmışlardır. Torbeşlerin, bütünleşme sürecinde Türkçe anadili üzerinden yaşadıkları sıkıntılar azalan oranda sürerken, tüm sosyal bünye ile bütünleşme oranı ise artan oranda devam etmektedir. Böylece Torbeşler bu yeni geldikleri toplumla farklılıklarının sadece dilsel boyutta olduğunu hissettirmişler ve sosyo-kültürel açıdan toplumdaki diğer gruplarla çatışmaya girmeden varlıklarını korumuşlardır. Özellikle üçüncü kuşağın ardından gelenler, Makedoncaya has bir takım kelime ve kelime grupları haricinde tamamıyla Türkçe bilmektedirler.

İşin gerçeği Torbeşler Makedonya’dan gelen diğer göçmenler gibi, kendilerini farklı bir kültür grubu olarak, Türklerden ayrı bir kimlik altında bir etnik grup olarak tanımlamamış, tüm toplum ve yöneticiler ile azınlık-çoğunluk bağlamında bir ilişkisi kurmamışlardır. Bu süreçte devlet politikaları etkin olsa da başat rol oynamamış, bu topluluğun Türk ulusuna katılımı gönüllü gerçekleşmiştir. Bu durum en iyi biçimde, Torbeşlerin Anadolu’da yerleştikleri/yerleştirildikleri her coğrafyada Türkiye Cumhuriyeti’nin ilkelerine derin bağlılıklarıyla açıklanabilir. Kendilerini kesinlikle Makedon olarak tanımlamayan bu insanlar için “Göçmenlik, Müslümanlık ve Türklük” ortak paydadır. Her platformda göçmenliklerini gizlemeden, göçmenlikleriyle barışık yaşayan bu insanlar Türkiye Cumhuriyeti’ne tam vatandaşlık bağıyla bağlı olmanın tüm gereklerini yerine getirmektedirler. Bir araştırmacının Vranofçalı Torbeş vatandaşlarımız için söylediği “Vranofçalılar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne bağlı, kendi örf, âdet ve geleneklerini sürdürmekte olan bir gruptur”¹⁰⁹ tespiti bugün Türkiye’de yaşayan tüm Torbeşler için genelleştirilebilecek bir gerçektir.

Ancak Torbeşlerin uyumu konusundaki bu olumlu manzara, başta Makedonca olmak üzere sahip oldukları bazı kültürel değerleri kaybetmeleri olgusunu beraberinde getirmiştir. Türkiye’ye göç eden birinci kuşak Torbeşler kendilerini “Makedonya göçmeniyiz” diyerek tanımlamış ve hemen

¹⁰⁹ Cevizci, *agt*, s. 4.

ardından “Müslüman” ve “Türk” olduğunu da eklemiştir. Bu kuşak ana-dillerini Makedonca olarak ifade etmişler ve Makedonca bilenlerle Makedonca konuşmuşlardır. Bu nedenle Torbeşlerin yaşadığı mahallelerde, sokakta birbiriyle Makedonca konuşan insanlara rastlamak mümkündür. Ancak ikinci kuşak Torbeşler anne ve babalarıyla Makedonca konuşmayı tercih ettikleri halde çocuklarıyla Türkçe konuşmaktadırlar. Torbeşler Türkçe konuşmaktan hiçbir zaman şikâyetçi olmadıklarını belirtmiş, ancak “kültürel bir miras olarak Makedoncayı koruyabilseydik” yorumunda bulunmuşlardır.¹¹⁰ Dil konusundaki bu olumsuzluk diğer bazı konularda da kendini göstermektedir. Torbeş âdetleriyle büyümüş ve orada evlenmiş ilk kuşak, Makedoncayı kullanmanın yanısıra âdetlerini büyük oranda devam ettirmiş, kendi çocuklarını benzer âdetlerle evlendirmiştir. Ancak bugün son kuşak için bu gelenekler ebeveynleri kadar bağlayıcı değildir ve bu değerler büyük bir hızla kaybolmaya yüz tutmuştur.

Torbeşler bağlamında çizdiğimiz ve diğer tüm Balkan göçmenleri için de genelleştirebileceğimiz bu olumsuz tablo, göçmenlerin Rumeli’yle tüm bağlarını kesmesine, böylece uzun vadede Türkiye’nin Balkanlar’da hiçbir geleceğinin olmamasına, güvenliğinin tehdit edilmesine yol açma ihtimali de mevcuttur. Bu nedenle diğer Balkan göçmenleri gibi Torbeşlerin de kimlik ve kültürlerine sahip çıkmaları yönünde teşvik edici uygulamaların başlatılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Tahlili: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.
- Anastasovski, Nick. *Contestations Over Macedonian Identity, 1870–1912*, (A Thesis Submitted to Victoria University in Fulfillment of the Requirements of the Degree of Doctor of Philosophy School of Social Sciences Melbourne, Victoria, May, 2005).
- Andrews, Peter Alford. *Türkiye’de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992.
- Arı, Kemal. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Göç Olayları ve Sağlık Hizmetleri”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920–1938), Bildiriler*, (6-9 Kasım 2007), (ed. Mustafa Mutluer ve Eren Akçiçek), Ege Üniv. Bas., İzmir, 2009, s. 105-113.

¹¹⁰ *Agt*, s. 69.

- Atatürk, Mustafa Kemal. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Bugünkü dille yayına hazırlayanlar: Ali Sevim, M. Akif Tural ve İzzet Öztoprak), <http://atam.gov.tr/turk-milletini-olusturan-musulman-unsurlar-ogeler-hakkinda/> Erişim: 26.12.2012.
- Atsız, Nihal. *Çanakkale'ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul, 1933.
- Aydemir, Şevket Süreyya. “Çok Nüfuslu Anadolu”, *Kadro*, II/5 (Mayıs 1932), s. 35-36.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Balkanpazar, “Torbeşler”, <http://balkanpazar.org/torbes.asp>. Erişim: 20.01.2010.
- Balkanskidom, “Bir Türküyle Torbeşler-Pesna Za Gorno Vranovci”, <http://www.balkanskidom.com/showthread.php?t=3869>. Erişim: 28.03.2012.
- Bielenin-Lenczowska, Karolina. “Visiting of Christian Holy Places by Muslims as a Strategy of Coping With Difference”, *Anthropological Notebooks*, Vol. 15, Issue 3, 2009, pp. 27-41.
- Bougarel, Xavier. *The Role of Balkan Muslims in Building a European Islam*, EPC Issue Paper No. 43, 23 November 2005.
- Cevizci, Elin Şehnaz. *1950 Sonrası Türkiye'ye Makedonya'dan Göç Eden Vranofçalılar Üzerine Sosyo-Kültürel Bir Kimlik İncelemesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Ankara, 2007).
- Culture Republic of Macedonia, “Project of Women's Organization ‘Radika’ in Debar Area – Reka Women Embroider Scarves for Americans”, <http://www.culture.in.mk/story.asp?id=9246>. Erişim: 17.4.2014.
- Çağaptay, Soner. “Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din”, içinde *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma* (ed. Haldun Gülalp), Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çavuşoğlu, Halim. “Bursa’da Yerleşik Yugoslavya-Makedonya Göçmenlerinin Sosyo-Kültürel Yapısı ve Sosyal Bünye ile Bütünleşme Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 3, S. 10, Yaz 2006, KaraM Yay., s. 107-147.
- Çavuşoğlu, Halim. “Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-67 ‘Kitlemel’ Göçü ve Bursa’daki Göçmen Kesimi”, *Mülkiye*, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı, S. 251, C. XXX, Yaz 2006, Ankara, s. 151-184.

- Demir, Metin. *Manisa'da Yaşayan Torbeşler'in Düğün Adet ve Gelenekleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, 1990).
- Duman, Önder. "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, (Bahar 2009), s. 473-490.
- Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Fraenkel, Eran. "Turning a Donkey into a Horse: Paradox and Conflict in the Identity of Makedonian Muslims" in *Balkan Forum*, Vol. 3, No. 4 (13), Skopje-Macedonia, (December 1995), pp. 153-163.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.
- Gözler, Kemal. "Osmanlı Tahrir Defterlerine göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri: 1479-1579", http://www.anayasa.gen.tr/pomteb.htm#_ftnref5. Erişim: 28.11.2006.
- Güçlütürk, Taner. "Göç ve terk edilmişlikle bütünleşenler: Gora ve Goralılar, Onlar son yüz yıl içerisinde ne merhamet nede acımasızlığın koynuna bırakıldılar", *Yeni Dönem*, Kosova, <http://www.balgoc.org.tr/email/gora.html>. Erişim: 21.12.2006.
- Hamza, Yusuf. "Makedonya'da Türk Sorunu", *Birlik Gazetesi*, (1 Ağustos 1996), Üsküp.
- Hamzaoğlu, Yusuf. *Balkan Türklüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Jong, Fred de. "The Muslim Minority in Western Thrace", in Georgina Ashworth (ed.), *Muslim Minorities in the Eighties*, Sunbury, Quartermaine House Ltd., 1980.
- Kahramanyol, Mustafa. *Türkiye'den Makedonya'ya Bakış; Düünden Bugüne Makedonya Sorunu*, (Der. Murat Hatipoğlu) Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- Karpat, Kemal. *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, London, 1985.
- Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History*, Macmillan Publishers. 2nd ed., London, 1996.

- Mardin, Şerif. “Adlarla Oynamak”, *Kültür Fragmanları - Türkiye’de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 127-140.
- Memoğlu-Süleymanoğlu, Hayriye. “Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Türkiye’ye Göçleri”, *EJOS*, VII (2004), No. 4, s. 1-53.
- Musai, Musa. “Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi”, *Hikmet*, S. 6, Gostivar-Makedonya, 2005, s. 29-45.
- Musai, Musa. *Balkan Müslümanlarında Din- Kimlik Bütünleşmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Nuredin, Abdülmecit. “Türkbaşlar”, *Hikmet*, Gostivar-Makedonya, (Haziran 2007), s. 49–57.
- Oran, Baskın. “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, *AÜS-BF Dergisi*, C. 48, S. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s.109-120.
- Öksüz, Hikmet ve Ülkü Köksal, “Emigration from Yugoslavia to Turkey (1923–1960)”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2004–9, s. 145-177.
- Özergin, M. Kemal. “Yugoslavya’da Yaşayan Türkler”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl: 1, S. 11, Eylül 1963, s. 14-19.
- Poulton, Hugh. “Non-Albanian Muslim Minorities in Macedonia”, *The New Macedonian Question*, James Pettifer (ed.), London: Macmillan Press Ltd., 1999, pp. 107-126.
- Republic of Macedonia State Statistical Office, http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf. Erişim: 17.04.2014.
- Sakarya Kırçovalılar Derneği, <http://kircovalilar.wordpress.com/> Erişim: 30.12.2009.
- Sepetcioğlu, Tuncay Ercan. “Türkiye’de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri”, *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s. 77-108.
- Svetieva, Aneta. “On the Migration of the Balkan Muslims and of the ‘Nashinci’ - The Torbesh, Pomaks and Other (Turks) in Turkey”, *EthnoAnthropoZum*, Issue no. 6, 2009, Skopje-Macedonia, pp. 39–67.
- Şen, Bayram. “Nationalism and Migration: The Post-1950 Balkan Immigrants from Yugoslavia”, (Unpublished M.A. thesis, Boğaziçi University, the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2007).

- Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I (1877-78), II (1879), III (1880-1885)*, (3 cilt), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- Şiyak, İlber. "Makedonya'nın Batısında Torbeş Gerçeği", *Haber Rumeli*, 27 Mart 2013, <http://www.haberrumeli.com/koseyazilari/makedonya-39nin-batisinda-torbes-gercegi.html>. Erişim: 17.04.2014.
- Şiyak, İlber. *Makedonya Rekalar Kazasında Türk İzleri (M.S. 376-1960) Kökler*, Şafak basımevi, Manisa, 2011.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, C. 10, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara, 1938-39.
- Tekirdağ Valiliği, Doğu-Batı Trakya Belediyeler Birliği ve TASAM işbirliği tarafından 24-26 Nisan 2008 tarihlerinde Namık Kemal Üniversitesi'nde düzenlenen "Balkan Milletleri Arası Etkileşim" konulu "Uluslararası Balkan Kongresi" Sonuç Bildirisi, <http://www.tasam.org/FileDownload.ashx?p=Etkinlik&i=28&f=DEKLARASYON>. Erişim: 20.04.2014.
- The Macedonian Cultural and Historical Resources Center, <http://faq.macedonia.org/> Erişim: 22.5.2004.
- Todorova, Maria. "The Ottoman Legacy in the Balkans", *The Balkans: A Mirror of the New International Order*, (Günay Göksu Özdoğan and Kemal Saybaşılı, eds.), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1995, pp. 55-74.
- Turan, Ömer. "Pomaks, Their Past and Present", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1, April 1999, pp. 69-83.
- Türbedar, Erhan. "Balkanlar'da Müslüman Topluluklar ve Türkiye", <http://www.balgoc.org.tr/2004/bmtseminer/bursateblig.doc>. Erişim: 2.8.2005.
- Ülker, Erol. "Assimilation of the Muslim Communities in the first Decade of the Turkish Republic (1923-1934)", *European Journal of Turkish Studies*, (2007), para. 29, <http://ejts.revues.org/822>. Erişim: 28.04.2014.
- Yıldız, Ahmet. "Ne Mutlu Türküm Diyebilene": *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.